

РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ НА

гл. ас. д-р Жения Йорданова Жекова

За участие в конкурс за заемане на академичната длъжност „Доцент” в професионално направление 2.2. История и археология (Нумизматика), обявен от Регионален исторически музей – Шумен в ДВ бр. 48/16.06.2017 г.

I. Монографии

1. Византийската императрица върху монетите и печатите.

В. Търново, Издателство „Фабер, 2017, 254 стр.

ISBN 978-619-00-0576-6

Монографията разглежда последователно в три глави изображенията на византийската императрица върху монетите и печатите. До този момент върху темата няма специално изследване. Това е първото по рода си проучване изцяло базирано на изворов материал, каквито са монетите и печатите. Разгледани са всички типове византийски монети, върху които има представени императрици. Същата схема е следвана и при сфрагистичните паметници.

Хронологическата рамка на изследването покрива периода на съществуване на Византийската империя (V – XV в.). Първата императрица, която е поставена върху монети и печати е Ирина (797 – 802), а последната Елена Палеологина, съпругата на император Мануил II Палеолог (1391 – 1423), но изображението ѝ е само върху печати. Практически тези две императрици бележат началото и края на проучването.

Византийските императрици са една определена категория от византийското общество, за която се знае твърде малко. Информация за тях черпим най-вече от изворите – хроники, жития, описания на древните автори. Специфична група извори са монетите и печатите. Това са държавни знаци, промотиращи тези, от чието име са отсечени. Те представят образа на владетеля и неговата съпруга не само сред поданиците на империята, но и сред населението извън нея. Скрепяват и осигуряват тайната на кореспонденцията. Създават представа за реално съществуващи личности сред тези, които никога няма да ги видят и докоснат. Визуализацията на образа в

средните векове се осъществява именно посредством изображенията върху монетите и печатите.

Присъствието на византийската императрица върху монетите и печатите може да бъде разгледано и поетапно във времето. Първият период обхваща най-общо периода от VIII до XI в. Първата представена императрица както върху монетите, така и върху печатите е Ирина, а последната Мария Аланска. В този период са концентрирани повечето монетни емисии с образи на императрици. На практика имаме представени 9 императрици върху монети и 8 върху печати. Този хронологичен отрязък се характеризира не само с разнообразие в използваната титулатура, но и в иконографията на монетите и печатите. Представени са императриците както сами, така и със своите съпрузи или малолетни синове. В противовес на този първи период, останалите два са стеснени не само откъм хронологическата рамка, но и от вариативната.

Вторият период обхваща епохата на Комнините. Единствената императрица от тази династия поставена върху монетните емисии на своя съпруг е Ирина Комнина, съпругата на император Алексий I Комнин. В противовес на бедния нумизматичен материал, сфрагистичния представя печати на 6 императрици и то представени самостоятелно, без своите съпрузи.

Почти същата е картината и в епохата на Палеолозите. Само Анна Савойска осъществява монетосечене в този период. Върху печати са представени 6 императрици, отново като самостоятелни персонажи.

Характерно за последните два времеви отрязъка е унифицирането на печатите с женски образи, особено реверсната страна, където стои изображението на самата императрица. Иконографската схема, както и надписите остават непроменени особено през XIV в. Нумизматичното разнообразие от първия период, рязко контрастира на липсата на такова през следващите два, където обаче преобладават печатите на византийските императрици в качеството им на августи.

Четири български царици виждаме изобразени върху държавни знаци. Две върху печати и три върху монети. Печатите с изображения и имена на наши владетелки принадлежат на Мария Лакапина, съпругата на цар Петър I (927 – 969) и Ирина Палеологина Асенина, съпруга на цар Йоан Асен III (1279 – 1280). Върху монетни

емисии са представени Теодора, втората съпруга на цар Иван Александър, като освен изображението ѝ, върху монетната емисия присъства и нейното име. За разлика от нея Ана, съпругата на цар Иван Срацимир, е поставена върху негови емисии, но без изписване на името ѝ. Освен печат Ирина Палеологина Асенина отсича и сребърни емисии, на които е представена заедно със сина си – престолонаследника Михаил Асен. Надписът съдържа имената и на двамата, придружени от титлата цар и царица и цели да оповести името на легитимния претендент за търновския трон – факт, който трябва да се потвърди от присъствието на майка му върху монетната емисия.

Нюансите в българския политически живот – отглас от византийския, намират отражение и върху нашите монети и печати. Несъмнено те са силно повлияни от съседна Византия, но очертават и конкретен български щрих, разкриващ задкулиските политически линии в средновековната ни политика и управление.

Върху монетите виждаме не толкова представена личността, а начинът, по който е конструиран образът, за да предаде конкретни послания. Тъй като византийските монетарници винаги са били под прекия контрол на държавата (респ. императора), изработката на монетните печати от гравьорите обикновено обслужва определени държавни интереси. Оставяйки настрана основната роля на монетите като платежно средство, те имат друга, много съществена и често пренебрегвана функция – служат като средство за прокламиране на определени държавни интереси и конкретна имперска идеология. Те са и индикатор на незабележими на пръв поглед политически нюанси, оставащи скрити за голяма част от обществото, но играещи основна роля във византийската политика. Монетите на византийските императрици не правят изключение от това правило.

Правото на печат във Византия е строго регламентирано. Изображенията на жени върху византийските печати са редки. В малкото известни случаи се касае до жени императрици или майки на малолетни императори. Единствено законният император, респ. императрица, могат да отсекаят печат с образ, име и титла. В този смисъл семантиката на образа на владетелката (съпруга, сестра, дъщеря) върху монетите е съвсем различна от тази върху печатите. Ето защо те са разгледани поотделно.

За разлика от оловните печати, чиято основна цел е да запазят тайната на кореспонденцията и да уведомят адресата от името на кого е изпратено писмото,

монетите имат много по-широка функция. Освен платежна единица те са и мощно пропагандно средство, използвано от всяка владетелска институция. В средновековния свят за голяма част от поданиците, монетите са единственото средство да се докоснат до своите владетели, да видят техните образи. Представянето на императрицата върху паричните знаци е начинът да бъде оповестена не само новата владетелка, но и прокламирана властта, упражнявана от самата императрица, особено в случаите на регентство и еднолично управление. В останалите, тя е просто персонаж, чието име понякога дори не фигурира върху монетните емисии.

Монетите и печатите на византийските императрици са не само щрих към цялостния живот във Византийската империя, но и ярка илюстрация за мястото, което е заемала императрицата през годините на съществуване на тази бляскава империя. Те са преки извори и свидетели на борбата на всяка една императрица, за мястото ѝ във византийското общество и държава.

2. Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen. Shumen, Printing House „UPI – Design”, 2007, 312 p. (в съавт. с Иван Йорданов)

ISBN 10: 954-91924-1-5

Каталогът на средновековните печати в Регионален исторически музей – Шумен е първото по рода си издание в България. За пръв път се представя във вид на каталог колекция от средновековни печати, собственост на държавен музей. Това е най-голямата по рода си колекция не само в България, но и една от най-значимите в Европа. Поради факта, че информацията за включените в книгата извори, каквито са печатите, е търсена предимно извън пределите на България, томът се издава на английски език.

Точният брой на сфрагистичните материали към момента на издаване на каталога е 896 екз. От тях само 10 са придобити по време на редовни археологически разкопки. Останалите са закупувани от частни лица и колекционери. В течение на около 20 години са откупени няколко големи колекции, чийто произход е и от определен географски ареал. Колекция “Александър Боев” е формирана на територията на Силистра и около брега на река Дунав; колекция “Николай Георгиев” е легализирана най-общо от Североизточна България, но в по-голямата си част това са печати “изтекли” от Преслав. Същия произход имат и печатите от колекция “Емил Косев”. Колекция “Николай Николов” има по-широк диапазон, но голяма част отново са от

Преслав. Преобладаваща част от колекция “Веселин Станков” е от Южна България, но включва и определено количество печати произхождащи от Плиска. С нейното откупуването през есента на 2006 г. шуменската сбирка от печати зае водещо място в страната.

В Шумен е акумулирано най-голямото количество печати на средновековна България – повече от 83 екземпляра. Единствено в шуменската колекция се съхраняват и 4 уникални бронзови матрици за восъчни отпечатъци. Три от тях принадлежат на българските царе Петър I, Мичо Асен, Иван Александър, а четвъртата се свързва с каталанския благородник Бернар са Гуардия пребивавал в средновековния Шумен през първата половина на XIV в. Освен моливдовули и бронзови матрици, колекцията съдържа и технологични материали съпътстващи процеса на подпечатване и скрепяване на кореспонденцията – оловни ядра, върху които са нанасяни отпечатъците от булотирионите и един бронзов калъп за тяхното отливане.

Хронологическите рамки на шуменската колекция обхващат периода от V до XIX в. Най-голямо е количеството на византийските печати, следвано от българските, известно количество западноевропейски печати (т.н. папски були), османски и късноантични пломби. Акцентът е в периода X – XII в. – това е времето с най-висока концентрация на сфрагистични артефакти от територията на днешна България, обясним факт, като се има предвид, че по това време България е част от Византийската империя.

Съобразно изискванията на подобен каталог, материалът е подреден според установените класификации. В част първа са представени българските владетелски печати, като е следвана преди всичко тяхната хронология. В част втора са включени византийските. Тук е следван установеният в литературата модел, започвайки от императорските печати и службите в двореца и завършвайки с печатите на частни лица. Тъй като това е пълен каталог, което предполага представяне на всички съхранявани в музея печати, се формира и глава с неразчетени печати, най-вече поради тяхното незадоволително състояние на запазеност и затруднение на прочит. Съществуват и известен брой екземпляри, при които не може да се извлече нищо смислено. Те остават извън каталога.

При описанието на печатите са представени инвентарният номер, информацията за намиране, метрическите данни, състоянието на паметника и справка за литература и паралели. Съобразно каталожния характер на изследването е избегнат коментарът на

отделните паметници. Въпреки това на места подобен е наложителен. Каталогът е снабден с подробно съдържание, списък на използваната литература и пълен индекс. Предназначен е за широк кръг читатели – музейни специалисти, колекционери и научни изследвания. Данните на отделните печати са доведени до състояние на пълноценен исторически извор.

Шуменската колекция от печати се отличава със своето многообразие – тематично, хронологическо, географско. За разлика от други, които са рамкирани във времето и пространството, колекцията от печати на Шуменския музей е динамична. Тя непрекъснато се разширява чрез попълването с нови екземпляри и в този смисъл настоящият каталог отразява един временен етап от нейното развитие. Най-стойностните печати могат да бъдат видени в трезора на музея, зала “Съкровищница”, където са експонирани по един необичайно атрактивен начин.

**3. Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен. София, Издателство „ЮПИ – ТП”, 2006, 214 стр.
ISBN 10: 954-91924-1-5**

В монографията е доразвита и осмислена темата на защитената от автора през 2004 г. докторска дисертация „Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен и неговия хинтерланд V – XV в”. В научен оборот влиза изследване, представящо монетите и монетното обръщение в един средновековен български град. Подобен род изследване у нас до този момент е направено единствено за столицата Търново.

Книгата условно е разделена на две – текстова част и Каталог. Разгледано е развитието на поселението на Шуменското плато от неговото възникване през XII в. пр. Хр. до физическото унищожаване на крепостта от кръстоносците на Владислав III Ягело (Варненчик) през есента на 1444 г. Освен монетите, които са основният анализиран материал, като извори са привлечени и сведенията в хрониките, пътеписите и археологическите артефакти. Така изследването добива цялостен облик. В Каталога са включени 1572 монети от император Анастасий I (491 – 518) до султан Мурад II (1421 – 1451). Монетите са главно от фонда на Регионален исторически музей – Шумен. Добавени са и екземпляри от частни лица и други нумизматични колекции. Книгата съдържа пълен инвентар на колективните монети находки от средновековния Шумен за разглеждания период. Документирани са и

откритите сигилографски паметници. Именният и географски показалец включва всички използвани географски наименования, имена на владетели, автори. Разпределението на нумизматичния материал по количество, владетели и хронология е онагледено в 18 диаграми. Чрез фотоснимки са документирани 154 нумизматични и сигилографски паметника. Книгата съдържа кратки резюмета на английски и френски език.

На базата на информацията извлечена от монетните находки (единични и колективни) е разгледано мястото и развитието на средновековния Шумен през V – XV в. Акцентира се на общественоеикономическото и политическото израстване на крепостта възникнала на Шуменското плато и постепенното ѝ превръщане в средновековен град през XIV в.

Пикът в монетооборота на Шумен е съсредоточен в два хронологически периода: 498 – 681 г. и 1300 – 1396 г. През втория период тук е маркирано най-голямото количество монетна маса извън столицата Търново. Направени са важни изводи за политическото развитие и административния статут на този български град. Убедително е отхвърлено наложеното клише, че българските средновековни градове се формират най-общо през периода XII – XIV в. Всички доказателства сочат, че това става най-рано в началото на XIV в. Най-голям стопански, политически и духовен подем средновековния Шумен преживява при управлението на цар Иван Александър (1331 – 1371). Доказано е, че дори след 1388 г. монетната циркулация в града не търпи срив, а тъкмо обратно – тя остава активна дори в началото на XV в. По време на кръстоносната кампания от есента на 1444 г. Шуменската крепост е подложена на тридневна обсада, след което градът е ограбен, опожарен и унищожен.

В изследването се търси и мястото, което е заемал средновековния Шумен в административното деление на средновековна България. Основавайки се на археологическите данни, както и на сведенията от епиграфските паметници и монетните находки, можем да заключим, че Шумен е бил административен и военен център на разглежданата територия. Той е бил вторият по значимост град в Търновското царство – център на едни от най-важните територии в държавата.

II. Студии, статии, анотации в каталози

След защитата на докторската дисертация през 2004 г.

1. **Шумен и неговият хинтерланд през периода (491 – 1203) по данни от монетните находки.** – В: *Проф. дин. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура*. Велико Търново, 2005, 342 – 347.

В статията се проследява наситеността с парични знаци през отделните етапи от развитието на средновековния Шумен и неговата околност. Количеството на регистрираните монети свидетелства за ролята, която имат – като спорадично появили се емисии или като активно циркулирали парични знаци. За начало на този широк хронологически обхват е приета реформата на император Анастасий, а краят съвпада със завладяването на Константинопол от латинците – събитие довело до важни промени на Балканите.

Периодът (491 – 1203) е разделен на три подпериода, съпоставката, на които ще покаже времето на упадък и развитие на Шуменската твърдина: I. 491 – 681 г.; II. 681 – 971 г.; III. 971 – 1203 г.

След анализа на монетните находки, извършен в контекста на протеклите историческите процеси, могат да бъдат направени следните изводи:

1. През периода (491 – 681 г.) данните от монетните находки сочат водещото място на Шуменската крепост в стопанския живот и отбраната на региона. Животът в нея и заобикалящите я територии прекъсва след 80 г. на VI в.
2. По времето на Първото българско царство (681 – 971 г.) тези земи се превръщат в средоточие на Българската държава, а липсата на монети е обяснима поради обществено-икономическото развитие на новозаселилите се народи. Изолираните находки са в пряка връзка с конкретни, предимно от военен характер, събития. Топографията на монетите локализира селищата и крепостите, имали пряко отношение към живота и отбраната на столичните центрове. През тази епоха ролята на Шуменското укрепление се свежда до охрана на пътищата водещи до Плиска и Преслав.
3. Изключително малкото количество монети след 971 г. свидетелства за опустошенията, на които са подложени регионът и крепостта особено при нашествията от XI в. До 80 г. на XIII в. тя продължава да изпълнява ролята

на стражеви бастион, охраняващ проходите и втория по значимост град в България – Велики Преслав.

До VI в. Шуменската крепост заема водеща роля в региона, обвързвайки около себе си останалите селища и крепости, формиращи определен териториален обхват. В епохата на Първото българско царство, а и по-късно, при формираните се нови исторически дадености, тя се превръща в гравитиращ елемент от хинтерланда на столичните центрове Плиска и Велики Преслав, с определено защитни функции. След унищожителния за Преслав поход от 1278 г., възникналите обстоятелства довеждат до нуждата от нов център на региона, в какъвто се превръща средновековния град Шумен.

2. Икономически облик на Североизточните български земи през XIII – XIV в. (по нумизматични данни). – В: *Юбилеен сборник в чест на ст.н.с.д-р Христо Харитонов*. В. Търново, 2005, 166 – 171.

ISBN 954 427 660 2

В статията се разглежда тема, която не е застъпвана в изследванията, касаещи конкретната епоха и територия. За да се направи икономическа характеристика на дадено населено място или област е необходимо да се вземат под внимание редица фактори: демографска характеристика, занаяти (производства), земеделие, скотовъдство, търговия, банково дело. Последните два показателя са от особена значимост, тъй като те на практика очертават икономическия облик на населеното място в късносредновековния период. За съжаление опитът за подобен анализ на българските земи е затруднен именно поради липсата на повече изворова база. Все още няма точни показатели, според които дадено населено място да бъде класифицирано като “град” или “село”. Не бива да се забравя още един факт. Въпреки че България е огледален, но умален модел на Византия, мащабите в Империята са коренно различни и на практика несравними с българските. В България през Средновековието всяко по-значимо укрепено място се счита за поселение от градски тип. За истински средновековни градове с изградена инфраструктура можем да говорим едва след втората половина на XIV в., т.е. малко преди османското завладяване. Подобна е ситуацията и в другите балкански държави.

Въпреки османското завладяване на българските земи, завоевателят не успява веднага да наложи своята монетна система и дълго време в градовете се оперира с българските финансови средства. Необходимостта от оборотни средства води до продължаване на практиката за производство на големи количества имитации в

съществували преди завладяването монетарници. Почти до средата на XV в. в обращение са били едновременно и българските, и турски монети, докато постепенно българските поради износеност или трезориране са излезли от циркулация.

През втората половина на XIV в. Североизточните територии на Търновското царство са имали завършен икономически облик с ясно оформени градски центрове и аграрни райони. Средновековният Шумен е нагледен пример, в който са регистрирани посочените показатели – търговия, финансови институции, монетосечене, високо ниво на монетооборот. Освен в Шумен и Преслав, монети вероятно са били сечени и в силните крепости Фисек, Могила, но засега това са само предположения. За съжаление този икономически подем е продължил не повече от 50 – 60 години, тъй като е бил прекъснат от османското завладяване на българските земи.

3. Evoluția circulației monetare în Șumenul medieval și regiunea învecinată în perioada 971 – 1204. – In: *Cercetări Numismatice*, IX – XI, 2003 – 2005, 167 – 181. ISSN 0256 – 0844

Периодът (971 – 1204 г.) в рамките на когото се разглеждат монетните находки от средновековния Шумен и региона, се отличава с многообразието и динамичността на протичащите процеси. Той е изпълнен с поврати не само за българската, но и за византийската история. През 971 г. просъществувалата отсам Дунав Българска държава загубва своята независимост за близо 200 години, но през това време е включена в пределите на Империята, където търпи положителното влияние от съприкосновението с византийската държавност, култура и стопанство. Самата Византия преживява катаклизмите от печенежките нашествия, борбите за трона и в крайна сметка ликвидирането ѝ като единна империя от западните християнски сили.

Монети от периода (971 – 1092 г.)

Отличителната черта на този хронологически подпериод е настаняването на византийците в североизточните български земи, на които дотогава Византия гледа като на временно откъснати от териториалната ѝ цялост. За подпериода (971 – 1092) монетните находки от средновековния Шумен са едва 26 екз. Същото е количеството и на монетите от Шуменски регион – 26 екз., 6 от които златни.

Монети от периода (1092 – 1204 г.)

Документирани до този момент екземпляри от Шуменско са отсечени след 1092 г. – 10 екз., 4 от които тетартрони. Произхождат от крепости до днешните села

Войвода, Могила, Мадара, Фисека, района на Нови пазар. Това са укрепления разположени по трасето на главния път, свързващ Константинопол през Старопланинските проходи с Плиска и Дръстър на север. Монетите на този император са по принцип слабо разпространени в Североизточна България: Преслав – 7 екз. (3 екз. предреформени), Балчик – 1, Девня – 1, Винаца – 1. Почти същото е количеството и от Йоан II Комнин – 1 екз. от Шумен и 10 от региона. Сравнително по-многобройни са емисиите на Мануил I Комнин – 9 екз. от Шумен и 18 екз. от региона. Само 3 са монетите на Андроник I, толкова са и на Исак II. От региона обаче са регистрирани 14 екз. на Исак II и 14 на Алексей III Ангел.

Монетната циркулация в средновековния Шумен и останалите крепости в региона през разглеждания период е сведена до минимум. Висок интензитет на монетооборота е регистриран единствено в по-значимите градски центрове, където има средоточие на големи военни гарнизони. Малкото количество монети не означава, че в дадено населено място няма живот. Трудните години изпълнени с опасности и несигурност са ограничили живота в чертите на населеното място. Монетните находки ясно доказват, че в днешните шуменски земи печенежките нашествия не са се оказали гибелни и животът, макар и с по-бавни темпове, е продължил. Дестабилизацията се засилва след средата на XI в., когато крепостната система изградена от Василий II, осигуряваща защитата от север, е изоставена. Североизточните земи се превръщат в територия, през която преминават всички опустошителни варварски рейдове. Населението оредява и икономически обеднява. Това става основна причина монетната циркулация да бъде сведена до нивото на локална търговия, а намираните монети да бъдат от порядъка на единични екземпляри. Те просто маркират живота в дадено населено място. През периода (971 – 1204) Шуменската крепост достига до най-ниското си ниво на развитие, за да се замогне и просперира отново в началото на XIV в., до своята окончателна гибел през 1444 г.

4. Български средновековни монети в колекцията на Дъмбъртън Оукс (Вашингтон). – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, 2, 2005, 137 – 140.

ISSN 1312 – 5532

За първи път се публикуват български средновековни монети от най-голямата в света нумизматична колекция – тази на филиала на Харвардския университет във Вашингтон. Дъмбъртън Оукс е световен център по византистика, но и място, където се съхраняват двете най-значими колекции на византийски монети и печати в света.

През 1940 г. семейство Милдред и Робърт Блис – заможна вашингтонска фамилия, даряват целия си имот – къщата, градините, библиотеката, а също и създадените от тях колекции (предимно византийско изкуство) на Харвардския университет. Така се поставя началото на един от най-големите центрове за византийски проучвания в света – Дъмбъртън Оукс във Вашингтон. Формирането на нумизматичната колекция започва през 1948 г., когато е откупена сбирката на покойния Хейфорд Пиърс. Няколко години по-късно (1950 г.) друга голяма колекция – тази на Томас Уитмор също става собственост на Дъмбъртън Оукс. Днес колекцията, която е сред най-престижните в света, наброява повече от 12 000 инвентарни единици. Византийските монети са публикувани в пет тома, превърнали се в настолна книга за всеки специалист, работещ в областта на византийската нумизматика.

През месец юли 2004 г. имах възможността да работя в този нумизматичен кабинет и за моя приятна изненада сред заделените “неопределени” монети открих и няколко български. Четирите екземпляра принадлежат на българските владетели Иван Александър и Иван Шишман – стандартни за нас монети, но както се оказа не съвсем познати за колегите отвъд океана.

Трите сребърни монети (две на Иван Александър и една на Иван Шишман) са описани като емисии на т.н. “славянски държави”, а медната скифата на Иван Александър като емисия на “Туркменистан”! Сред четирите екземпляра интерес предизвиква единствено препечатаната медна скифата на цар Иван Александър. Останалите три монети не излизат извън стандарта на монетния си тип.

Въпреки скромното количество, представеният нумизматичен материал е от особена важност, тъй като информира за намиращите се в големите нумизматични колекции неизвестни български средновековни монети. Възможността за работа и за публикации на монети от други подобни световни сбирки, ще даде нови, а вероятно и неизвестни данни за българската нумизматика.

5. **Sphragistik Monuments from Medieval Shumen (10th – 15th c.).** – Internationales Symposium für Byzantinische Sigillographie, VIII. Berlin. 1–4, October, 2003. *Studies in Byzantine Sigillography*, München – Leipzig, 2006, 89 – 96.

В статията се коментират 5 сфрагистични паметника – 4 бронзови печата и 1 оловен, произхождащи от средновековния Шумен. Това на практика са всички

сфрагистични материали от този център, добити по време на археологическите разкопки.

Оловният печат принадлежи на някой си Теофан и се датира в края на X в. Отпечатъкът е непълен. Няма познати паралели.

Сред бронзовите печати специално внимание е отделено на характерните за X – XI в. бронзови ударни печатчета. Първото е половинка от някога цял „двоен” печат, с изображение на орел. Също орел е представен на кръгла бронзова плочка, част от конусовиден ударен печат.

Последните два печата представляват най-голям интерес, тъй като са всъщност матрици за нанасяне на печати – т.е. това са оригинални печати, а не отпечатъци.

Бронзовата матрица с изображение на двуглав орел е дълго дискутиран паметник, който е намерен на полянката южно от Шуменската крепост. Върху матрицата е представен двуглав орел с корона между главите на птицата. Това го определя като подпечатващо устройство, свързано с управата на града, ако не и с царската власт. Неговата истинска принадлежност все още остава неизвестна.

Последният паметник, който се разглежда в публикацията е бронзовата матрица с името на каталанския благородник Бернар са Гуардия. Характерното за нея е, че в средата на изобразителното поле е представен хералдически герб, символ на рода Сагуардия. Надписът наоколо дава и името на нейния собственик – Бернар са Гуардия.

Разгледаните сфрагистични паметници от средновековния Шумен са още една илюстрация на живота в тази стратегическа българска средновековна крепост.

6. Колективна находка от западноевропейски и османски сребърни монети (средата на XIX в.) от с. Борци, Шуменска област. – В: *Известия на Историческия музей – Шумен*, 13, 2006, 113 – 126. ISSN 0861 – 9581

Колективната находка, обект на съобщението, е намерена в крайнините на днешното с. Борци, в руините на стара къща. Състои се от 39 броя сребърни монети – западноевропейски и османски, които се разпределят така: *Западноевропейски монети* – 6 екз. ИСПАНИЯ. Филип III. 1598 – 1621 г. – 3 екз. НИДЕРЛАНДИЯ. Западна Фрисландия. 1638 г. – 2 екз. АВСТРИЯ. Фердинанд III. 1637 – 1657 г. – 1 екз. *Османски монети* – 33 екз. Сюлейман II. 1687 – 1691 г. – 1 екз. Мустафа II. 1695 – 1703 г. – 1 екз. Ахмед III. 1703 – 1730 г. – 1 екз. Махмуд I. 1730 – 1754 г. – 1 екз. Селим III. 1789 – 1807 г. – 3 екз. Махмуд II. 1808 – 1839 г. – 16 екз. Абдул Меджид. 1839 – 1861 г. – 11 екз.

Малкото съкровище от с. Борци се отличава с няколко характерни момента:

- В находката няма нито една пробита монета, т.е. паричните знаци не са били вторично преупотребени;
- Всички монети са сребърни, с изключение на най-ранната – тази на Сюлейман II, която е медна. Подобен паралел намираме при находката от с. *Пешаково*, Видинско, където хронологически първата монета е мангър на Баязид II;
- Всички османски монети са отсечени в монетарницата на Истанбул, като изключение прави единствено екземплярът на Мустафа II отсечен в Одрин;

Опитът за изчисляване на общата парична стойност на разглежданата тук находка сочи приблизителната сума от 143 гроша. За съжаление сумата от 143 гроша, която нейния собственик е успял да скъта, е нямало да му стигне дори за закупуването на една крава.

Въпреки отдалечеността на с. Борци от град Шумен, животът там е бил подчинен на същия общественно-икономически ритъм, характерен за североизточните български земи. Находката е свидетелство за имотното състояние на местното население, както и за несигурността, съпровождала ежедневието на тези хора.

7. Керамична кутийка (реликвиарий) с кръстен знак от Североизточна България. – В: SOCIETAS CLASSICA. *Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока*. Велико Търново, 2006, 212 – 215.

ISBN – 10: 954 – 524 – 508 – 5; ISBN – 13: 978 – 954 – 524 – 508 – 4

Предметът бе представен в музея от приносителите като “касичка за монети”. Според неговите собственици произхожда от Североизточна България, по-точно от кале, намиращо се в околностите на град Омуртаг. При намирането му в него са били вложени 10 солида на византийския император Роман I и Христофор (921 – 931) (клас VII по Гриерсън) (Grierson 1973, 526 – 573). Най-отгоре, като похлупаче, е била поставена медна монета от IV в. Вероятно тя е притискала останалите, за да не изпаднат от отвора. Разбира се монетите веднага са били поделени между намервачите.

Керамичната кутийка е изработена от червеникаво-кафява, грубо омесена глина. Има форма на паралелепипед, който в основата е по-тесен – 35 мм, а нагоре леко се разширява – 41 мм. Височината е 44 мм, а дебелината 26 мм. В горната част е пробит отвор, който има неправилна овална форма – 11 – 22 мм. Дълбочината на съда е 30 мм.

Върху лицевата ѝ страна е врязан преди изпичането равнораменен кръст. Добре се вижда, че вертикалната хаста е по-дълбоко врязана от хоризонталната. Почти диагонално на кръста, в долната дясна половина има вдълбаване, като че ли с палеца глината е била леко притисната преди изпичането. По всяка вероятност отворът е бил запушван със специално изработена керамична или дървена запушалка. Изработката на глинения предмет е груба и издава неопитната ръка на изпълнителя ѝ.

Самият факт, че тази кутийка е намерена с укрити в нея солиди (стига информацията на намервачите да е достоверна), свидетелства за функцията, която е имала към момента на влагането на сумата в нея. Това напомня практиката за изготвянето на специални укрития, в които се поставят ценности, предимно накити. Какво обаче е било първоначалното предназначение на разглежданата тук керамичната кутийка? По-внимателното вглеждане във формата и особено в изчертания кръстен знак ме наведоха на мисълта, че този предмет може би първоначално е имал ролята на реликвиарий. Известен е фактът, че реликвиариите са пряко свързани с християнския култ, който през IV – VI в. придобива особено голяма популярност.

Възможно е кутийката да произхожда от някой християнски комплекс. Допускам, че през X в. тя е била преизползвана от монах или цивилно лице като своеобразна касичка за събиране на пари или с нарочното предназначение в нея да бъде укрита намерената сума от 10 солида. Не бива да се забравя фактът, че след първоначалния ентузиазъм и увлечението по реликвите след V – VI в. култът започва постепенно да губи своята изключителност и да се унифицира. Реликвиариите започват да се произвеждат серийно, все по-рядко от благороден метал. Вероятно разглежданият тук реликвиарий е една по-късна реминисценция на този култ, а впоследствие през X в. вече е използвана и с далеч по-практично предназначение.

8. **Монетите на император Роман I (920 – 944) от българските земи. Разпространение и характерни особености.** – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, Т. 3, Част 1. *Studia in honorem professoris Iordanka Iurkova*. София, 2006, 195 – 207. ISSN 1312 – 5532

До този момент у нас не е правено специално проучване върху монетите на Роман I. За първи път в българското научно пространство се публикуват „имитационни” фолиси намерени по време на редовни археологически разкопки в м. „Баблец” до с. Новосел. След обстоен сравнителен и технологичен анализ (извършен чрез рентгено-

флуорисцентния метод в Лабораторията по ядрена физика към ШУ „Еп. К. Преславски“), стигнах до заключението, че това са имитации, произведени в България, под прекия контрол на владетелската институция в Преслав.

Монетосеченето на този император е представено по българските земи чрез два номинала – златен и меден. Солидите са основно от клас IV и VII, а фолисите от клас IV. Документираните находки са главно от селища разположени в Северна – Североизточна България. Освен като единични екземпляри монетите на този император се срещат и в колективни монетни находки. Засега от България са документирани 4 колективни монетни находки съдържащи златни емисии на Роман I. Обикновено те съдържат и солиди на Константин VII и Роман II.

Топографията на монетните находки от император Роман I ги локализира изключително в Северните – Североизточни български земи, около големите градски центрове Преслав, Дръстър, Варна. Това е закономерен факт като се има предвид, че през X в. в тези градове са били налице всички условия за наличието на едно развито стопанство (респ. монетно обращение). В българските територии солидите на Роман I се откриват предимно като част от съкровища и по-рядко като единични екземпляри. Известно е, че емисиите от благороден метал са били заделени от аристокрацията като съкровище или претопявани за злато, т.е. те не са циркулирали като редовно платежно средство. При икономика с развито монетно обращение, фолисът е номиналът използван в ежедневно размяна. В единичните находки от България медните монети преобладават в количествено отношение пред златните. Все още обаче не може категорично да се докаже, че те са използвани като разменно средство, т.е. че са циркулирали.

В съобщението се разглеждат т.н. “имитационни” фолиси на император Роман I, намерени по време на редовни археологически разкопки в м. „Баблец” до с. Новосел, Шуменско. Те насочват към допускането за извършвани опити или действително произвеждани монети около столицата Велики Преслав. Ако това допускане е вярно, то най-вероятно производството е ставало или с разрешението и под контрола на царската институция, или пък е дело на частни лица. Не изключвам възможността въпросните монети да са правени в Константинопол, но предназначени за България. Предмет на имитиране са монетите от дългото управление на Константин VII – както негови, така и на Роман I. Хронологически този период обхваща времето на управление на българските владетели Симеон I Велики и неговият син Петър I.

Каква е била целта на това производство, кой е неговият организатор и за кого са били предназначени разгледаните тук фолиси на Роман I Лакапин – това са въпроси, на които все още не може да бъде даден категоричен отговор. Най-логичното обяснение относно тяхното предназначение е, че те са едно допълнение към появилия се недостиг от оборотни средства в монетната циркулация на столицата Велики Преслав. Със сигурност може да се каже, че българските владетели от първата половина на X в. са имали не само икономически и финансови възможности за това производство, но и реални политически основания.

9. **Колективна находка с фолиси на император Константин VII от района на Ришки проход.** – В: *Изследвания по българска средновековна археология*. Сборник в чест на проф. дин. Рашо Рашев В. Търново, 2007, 368 – 374.
ISBN 978 – 954 – 775 – 703 – 5

Тази статия е органически свързана с предходната и като време на написване я предхожда. Но темповете на книгоиздаване у нас забавиха реализацията на изданието. Именно имитационните фолиси на Константин VII, които открих в тази находка, станаха причина да разпозная по-късно и имитациите на Роман I от с. Новосел, Шуменско.

Монетите от разглежданата тук находка са медни фолиси на император Константин VII Багренородни (913 – 959) от клас V, произвеждани в Константинопол през периода (945 – 950). Те се различават от по-ранните по това, че върху тях владетелят е представен сам и в напреднала възраст. Датировката на тези емисии е отнесена към няколкомесечното самостоятелно управление на Константин VII, но големите количества свидетелстват, че най-вероятно сеченето им е продължило поне до 950 г., когато са заменени от клас VI. Емблематично за този император е, че в по-голямата част от живота си той остава встрани от реалното управление на държавата. Това му дава възможност да се утвърди като един от най-високо образованите хора в империята. Остава в историята не с дейността си като държавник, а като учен историк и енциклопедист. Династичните промени във византийския императорски двор неминуемо рефлектират и върху монетосеченето през разглеждания период. Монетните емисии (златни, сребърни и медни) са трудни за интерпретиране. Това важи в особена сила за медния номинал – фолисът, който вместо еквивалент за размяна и остойностяване, служи предимно за династична пропаганда.

Сред десетте монети от находката само един екземпляр е оригинално константинополско издание. Останалите 9 екз. се отличават със занижени метрични данни и влошена иконография. Сред деветте екземпляра се оформят две групи, отсечени с две различни двойки матрици. Първата група има средно тегло – 3.69 г., а диаметрите варират между 23/24 мм. Втората група има средно тегло – 3.14 г., а диаметрите са между 21/22. Оригиналната монета също е със занижени метрични данни – т. 4.28 г., диаметър – 23/25 мм. Отпечатъкът на аверса е разместен – ясно се вижда, че сферата с кръста е отпечатана два пъти, също и надписът. Вероятно матрицата се е подхлъзнала и по небрежност е ударена два пъти. В нумизматичната литература са регистрирани екземпляри, които са двойно отсечени. Като цяло имитациите са добре направени, без да бъде влошена иконографията на оригиналното издание. Без съмнение стремежът е бил тези издания да се доближат максимално близко до оригиналите. Разбира се, тук не изключвам възможността имитационните монети да са произведени в самия Константинопол за нуждите на българския паричен пазар.

Монетите от находката бяха подложени и на спектрален анализ чрез рентгено-флуорисцентният метод на изследване. Елементният анализ потвърди, че деветте имитационни фолиса имат сходен елементен състав, отличаващ ги от оригиналната емисия. По-късно на този метод на изследване бяха подложени и фолисите на Роман I от Новосел, като анализът на състава доказва и техния имитационен характер. По този начин, с тези две статии, поставих началото на изследването на проблема за т.н. „имитационно монетосечене в Първото българско царство” – изследване, което продължава и днес.

10. Събитията от 1186 г. според данните от колективните монетни находки от

България. – В: *Известия на Регионален исторически музей – В. Търново*, XXII, 2007, 219 – 226. ISSN 0861 – 5888

В статията се прави опит да се установи дали данните от колективните монетни находки регистрират последвалите събития след обявяването на въстанието през 1186 г. Въпросът е от особена значимост като се има предвид посочената в изворите информация, че въстаниците предвождани от братята Асен и Петър след обявяването на бунта се отправят към старата столица Велики Преслав. Потвърждава ли се това тяхно действие от нумизматичните данни. Ето защо находките, в които последните монети са от Андроник I Комнин, имат за *terminus post quem* именно събитията около бунта от 1186 г. Засега в нумизматичната литература са регистрирани 9 съкровища, в

които хронологически последните емисии са на Андроник I Комнин. Проследяването на тяхната топография може да се обвърже с евентуалното придвижване на въстаниците на изток към Велики Преслав. Към тях могат да бъдат добавени и няколкото находки съставени изключително от монети на Мануил I Комнин, чието укриване също може да се обвърже с разглежданите тук събития.

Разгледаните в статията колективни находки трасират пътя на въстаниците – веднъж в северните български земи – движейки се от Търново, към Преслав, и втори път след преминаването на Стара планина в южните територии, но вече в посока от изток на запад, по всяка вероятност обратно към Търново. Без съмнение по пътя си към Преслав, Асеновци овладяват някои от по-значимите укрепени звена, каквото е било укреплението край днешното село Черенча. В потвърждение на това допускане е намерената в крепостта находка. В действителност обаче това своеобразно “пътуване” на въстаниците и техните водачи на изток към старите столици е практически реализация на вековната идея за приемствеността.

11. Печати на Борис-Михаил (864 – 889) от сфрагистичната колекция на Регионален исторически музей – Шумен. – *Международен симпозиум “Велика Моравия – Велики Преслав”, посветен на 1120-годишнината от идването на Кирило-Методиевите ученици в България.* Шумен, 2006 г. В: *Преславска книжовна школа*, 9, 2006, 358 – 361.

ISBN 10: 954 – 577 – 401 – 0; ISBN 13: 978 – 954 – 577 – 401 – 0

Най-ранните средновековни български печати в колекцията на Шуменския музей са на първия християнски владетел Борис-Михаил (864 – 889). Необходимо е да добавя, че това са най-ранно известните български владетелски печати. Интересна е и констатацията, че самите печати се появяват в държавническият живот на страната веднага след Покръстването. Според своите изображения и надписи, печатите на Борис-Михаил се разделят на две основни групи:

I. Михаил архонт на България (864 – 889).

II. Михаил монах и от бога поставен архонт на България (889 – 893).

Трите екземпляра на Борис-Михаил, съхранявани в колекцията на РИМ – Шумен са от първата група, при които *Михаил е архонт на България (864 – 889).*

Чрез тях се попълва колекцията на музея от български средновековни печати, която е най-богатата в страната. В изследователски план чрез шуменските екземпляри се поднови близо 50 годишното прекъсване в дискусиите относно принадлежността на тези сфрагистични паметници и свързването им с българската държава. При това те са свързани с конкретни местонамиания.

Първият екземпляр е намерен от частни лица в местността “Калето” до село Ряхово, Русенско – там, където се е намирала раннохристиянската епископска катедра с името Апиария. Не е изключено този център да е бил възобновен след християнизирването на България. Вторият екземпляр е намерен по време на редовни археологически разкопки на църква с манастир от VIII – X в., край шуменското село Сини вир – факт, който също говори сам за себе си.

Третият екземпляр е от района на Абритус, намиращ се в околностите на Разград, където в последните години колегите археолози разкриха голяма християнска базилика от епохата на Първото българско царство.

На практика заслугата на Шуменския музей е в това, че със закупуването и съхраняването на тези няколко паметника, се промени посоката на научните дирения на колегите сфрагисти. Печатите на княз Борис-Михаил разкриха и нови моменти от времето на неговото управление. Считано за добре познато и проучено, а на практика все още криещо не докрай изяснени моменти от българската история от втората половина на IX в.

12. Отпечатъци на византийски монети върху оловни пластинки, намерени в хинтерланда на столицата Велики Преслав. – *Археология*, 2006, 1 – 4, 191 – 200 (в съавт. с Иван Йорданов). ISSN 0324 – 1203

Статията разглежда важни доказателства, подкрепящи изказаната вече от мен теза за наличието на „имитационно монетосечене в Първото българско царство”. В началото изследването ми започна с финалния продукт от това монетосечене – имитационните фолиси на Константин VII и Роман I, а тук продължава с артефакти, които са част от процеса на имитиране.

През последните години бяха засвидетелствани загадъчни оловни пластинки, върху които са отпечатани византийски монети – златни и сребърни. Една част от тях са намерени от частни лица (иманяри), а другите са придобити по време на редовни археологически разкопки. Тяхното документиране и опит за интерпретиране е целта на

съвместното ни съобщение. Най-общо произходът им е в хинтерланда на българската столица Велики Преслав.

Става въпрос за оловни отпечатьци, които от пръв поглед наподобяват моливдовулите, но се различават от тях по липсата на канал за шнура, скрепяващ кореспонденцията. Едни от тях са едностранни, а други с двустранно нанесени изображения. При някои отпечатьците са в позитив, а при останалите в негатив. Характерно за самата иконография е, че тя копира тази от златните и сребърни византийски монети. Засега са документирани 8 екземпляра, които могат да се разделят в четири групи според начина на нанасяне на отпечатька:

I. Едностранни отпечатьци от солиди – 3 екз.;

II. Едностранен отпечатьк от милиаренсия – 1 екз.;

III. Двустранни отпечатьци от солиди – 3 екз.;

IV. Двустранен отпечатьк от милиаренсия – 1 екз.

Анализът на изложените артефакти води до следните заключения. Едностранните оловни отпечатьци от солиди са технологични отпечатьци от пробни матрици за отсичане на солиди. Наличието на позитивни и негативни проби свидетелства за технологията на тяхната изработка. Местонамирането им е в чертите на градската периферия на столицата Преслав – Надарево, Смядово. Вече съществуват достатъчно доказателства, за да заключим, че в столицата Велики Преслав и нейния хинтерланд се е осъществявало монетосечене на златни и сребърни имитации на византийски монети. Без съмнение главен инициатор на това производство е преславският владетелски двор. Технологичният процес е бил извършван в ергастерии, намиращи се в околностите на столицата, където са били произвеждани и други предмети на металопластиката. Контролът по производството вероятно е бил осъществяван от българския владетел или негови представители. Хронологическите рамки на това имитативно монетосечене могат да бъдат детерминирани от края на IX век до третата четвърт на X в. Българското имитативно монетосечене от този период е отражение не само на икономическото състояние на българската държава и нейната необходимост от парични ресурси, но и израз на политическата ѝ стабилност и самочувствието на българските владетели от X век.

13. **Monetary circulation in the hinterland of the Western Black Sea coast, 13th – 15th**

c. – In: Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies. London 21 – 26 August 2006. Vol. II Abstracts of Panel Papers. Ed. El. Jeffreys. Ashgate, 2006, 105 – 106 (в съавт. с Е. Oberländer-Târnoveanu). ISBN – 10: 0 – 7546 – 5740 – X (Hbk) 9 – 9999 – 7511 – 9 (Pbk); ISBN – 13: 978 – 0 – 7546 – 5740 – 8 (Hbk) 978 – 9 – 9999 – 7511 – 7 (Pbk)

Едно от най-важните събития в монетната циркулация на Западното черноморско крайбрежие и неговия хинтерланд през XIII – XV в. е преминаването от единна монетарна унификация към местна, локална валута. Византийската валута, която доминира в региона от десети век насам, постепенно е изтласкана от развитите вече локални парични системи. Един след друг, по паричните пазари в региона, ситуиран между реките Днепър и Дунав на север и Странджа планина на юг, започват да циркулират и доминират български монети, селджукски емисии, монети на добруджанските владетели, влашки, молдовски, османски.

Именно тези трансформиращи процеси стоят в основата на представения доклад, базиращ се предимно на находките от България – най-добре проучената в нумизматично отношение държава на Балканите, след Византия.

14. **Circulația monedelor muntene și moldovenești în Bulgaria (secolele XIV – XV).** –

In: *Cercetări Numismatice*, XII – XIII, 2006 – 2007, 237 – 248. ISSN 0256 – 0844

Влашките и молдовски монети са част от чуждестранните емисии циркулирали в българските градски центрове през XIV – XV в. Но те рядко са обект на публикации, не само поради своята рядкост, но и поради непознаването им от страна на археолози и нумизмати. Това е първата публикация, която разглежда разпространението на тези монети в средновековна България. Разгледани са както случайните (единични) находки, така и колективните.

Въпреки общата граница между Влахия и Търновска България, влашките монети са слабо разпространение в българските земи. Те намират по-голямо разпространение в земите на Добруджанското деспотство. Многобройните емисии на Мирчо I откривани там, се свързват с военните походи на влашкия войвода и евентуалното овладяване на деспотството. До този момент от българските земи са документирани единични находки от столицата Калиакра – 22 екз., Варна – 14 екз., Търново – 6 екз., Шумен – 5 екз., Ветрен – 2 екз., Балчик – 2 екз., Овеч – 1 екз., Червен – 1 екз. Молдовските емисии

са още по-малобройни: Варна – 9 екз., Калиакра – 2 екз., Шумен – 2 екз., Фисек – 1 екз., Сини вир, Шуменско – 1 екз., Овеч – 1 екз.

Докато единичните монетни находки са случайно излезли от циркулация, колективните отразяват характера на циркуляционната среда в даден център, а също и имотното състояние на местното население. Регистрираните колективни монетни находки с влашки емисии от България се характеризират с няколко показателя: почти всички съдържат малък брой влашки емисии с изключение на находките от *Вардун*, *Търговишко*, *Търново* и *Калиакра I*, които са еднородни по състав; половината съкровища освен монети съдържат и накити; само две от съкровищата имат за *terminus post quem* средата на XV в. Всички останали се датират в края на XIV в. и се свързват с овладяването на българските земи от османците. Докато единичните находки очертават ареал на разпространение изключително в североизточните територии – Търновското царство и Добруджанското деспотство, то част от съкровищата са ситуирани по река Дунав. Това е още едно потвърждение за търговските контакти, които са осъществявани между земите на север и юг от р. Дунав.

Сравнително малкия брой влашки и молдовски монети, регистрирани от българските земи, са важен индикатор за стопанското развитие на градските центрове, за търговските връзки осъществявани между “трите Българи” и Влахия и Молдов

15. Находки на византийски монети от Североизточна България (VIII – първата половина на IX в.). – В: *Проблеми на прабългарската история и култура. Сборник в памет на ст.н.с.д.и.н. Димитър Ил. Димитров*. София, 2007, 4 – 2, 237 – 246. ISSN 1313 – 4248

За първи път се прави опит за топографска локализация на едни изключително редки монетни емисии, каквито са монетите на императорите иконоборци, не само за България, но и за самата Византия. Потърсена е връзката между тяхното местонамиране и хронологически най-ранните засечени археологически структури в разглеждания период. В последните години се наблюдава увеличение на намираните византийски монети от периода на т.н. *иконаборци* във Византия. Досега те оставаха встрани от интересите на “търсачите на старини” най-вече поради своята трудна идентификация и лош “търговски вид”. Рядкото им откриване се дължи от една страна на хиатуса, който настъпва в североизточните земи през VII в. след ликвидирането на византийската власт там, а от друга на факта, че стопанството на новозаселилите се

варвари (славяни, българи) е все още неразвито – т.е. те са в етап на натурална размяна, което автоматически изключва използването на парите като разменно средство. Увеличеният брой монетни находки регистрирани напоследък са изключително с произход от Североизточна България и по-точно Исперихско, Разградско, Шуменско, Добричко, Варненско, а хронологически се вметват във времето от втората половина на VIII в. до втората половина на IX в. Това означава, че парите са били познати на местното население, което ги е ползвало не само като накит (повечето екземпляри са пробити), но и като количество вложен метал, т.е. те са били своеобразна ценност за притежателя си.

Монетните находки от VIII в. допринасят за разрешаването на един проблемен въпрос в българската археология. В последните няколко години археологическите данни от Плиска и нейната околност бяха подложени на хронологическо доуточняване с оглед най-ранното заселване на тази територия. Наличните данни сочат, че това заселване е станало не по-рано от началото на VIII в. Като най-ранни се сочат селищата в м. Асар дере и това до с. Стоян Михайловски. Хронологически най-ранните монети от VIII в. от разглежданата територия топографски точно локализираните, са екземплярите на Тиберий III и Юстиниан II, както и фолисите на император Лъв III (717 – 741), намерени в землището на с. Тервел, Шуменско и на нос Чиракман. Като изключим екземплярите на Никифор I, които се откриват повсеместно в североизточните земи, разширяването на локализираната територия започва с монетите на Константин VI и Ирина (Телериг, Добричко), следват тези на Лъв V (Липник, Разградско), Михаил II (Лозница, Богданово, Дуранкулак).

Проблемна все още е датировката и на двата най-ранни езически некропола от територията на днешна България – този до Нови пазар и Кюлевча. В опита за по-точна датировка на некропола край Кюлевча важен фактор е гроб № 34, в който като погребален дар са открити две монети – солид на Константин V и Лъв IV и милиаренсия на Константин VI и Ирина. Това е единственият гроб в ранносредновековните езически некрополи на Долен Дунав със съвременни на периода монети, хронологически датиращи го не по-рано от втората четвърт – средата на VIII в. (Рашев 2003, 154). Археологическите данни свидетелстват, че при заселването на североизточните територии от българите, населението на раннославянските селища е напуснало региона още преди идването на новите заселници. Това изключва възможността разглежданите монети да са били притежание на славяни. Отчитайки

факта, че физикогеографската характеристика на Североизточна България не позволява практикуването на номадско стопанство и довежда до бързото усядане и преминаване към уседнало стопанство, то без съмнение намирането на голяма част от монетните емисии от VIII в. въпреки неуточнената им локализация, трябва да свържем с новосъздадените български селища. На тях трябва да се погледне като на своеобразен датировъчен материал, даващ отговор на някои от въпросите относно:

1) Времето на усядане и заселване на североизточните територии.

2) Териториалният обхват на първоначалното заселване, формирал ядрото на Българската държава отсам Дунав през VIII в.

16. Непубликувани печати на цар Петър I (927 – 969) от колекцията на Регионален исторически музей – Шумен. – В: Историкии, т. 2. *Научни изследвания в чест на доц. д-р Стоян Танев по случай неговата 70 годишнина.* Шумен, 2007, 731 – 734. ISBN 978 – 954 – 577 – 495 – 9

Моливдовулите, обект на статията, са откупени през периода 2004 – 2005 г. за *Сфрагистичната колекция* на Регионалния исторически музей – Шумен. Тя е втората по големина колекция от средновековни печати в страната, след тази в Преслав, (общият им брой вече надхвърля 500 екземпляра) и първа според броя на българските владетелски печати – 64, 36 от които се свързват с името на цар Петър I. Повечето от тях са с произход от Преслав и региона. За разлика от Преславската колекция, която е рамкирана в хронологически и топографски аспект, Шуменската има предимството, че съхранява печати произхождащи от територията на цяла България. Хронологическите параметри започват от VI в. и достигат до XVII – XVIII в. Това е и нейното предимство – да бъде динамична във времето и пространството.

Почти всички новопостъпили в сфрагистичната колекция на РИМ – Шумен моливдовули се отнасят към групата “Петър и Мария, благочестиви василевси”. Единствено моливдовул №1 е от групата “Петър и Мария, василевси на българите”. Това са и най-многобройните печати от този владетел намирани в България. Сред тях определен интерес предизвиква последният моливдовул. Той свидетелства за вторичната функция, която е придобил след като е изпълнил основното си предназначение – да скрепи и запази тайната на кореспонденцията. Под съмнение разбира се остава подадената от намервачите информация относно местонамирането на

печатите, особено когато не е потвърдена от други археологически артефакти. Нейната достоверност тепърва предстои да бъде потвърдена или отхвърлена.

17. Новопостъпили колективни находки с османски монети от Шуменско (XIV – XVII в.). – В: *Известия на Историческия музей – Шумен*, т. 14, 2008, 77 – 100.
ISSN 0861 – 9581

Разглеждат се четири колективни находки с османски монети от един изключително важен период от нашата история, за който имаме съвсем малко изворови данни. Монетите маркират топосите с население, отпреди заселването на османците по нашите земи. На практика регистрират християнски селища, продължили своето съществуване от епохата на Българското средновековие.

Днес все по-рядко в музеите постъпват колективни находки от монети и те са предимно от неблагоприятен метал. Състоящите се от сребърни и особено от златни монети съкровища веднага се разпродават на парче и обикновено до нас не достига никаква информация за съществуването им. Ето защо в настоящото съобщение публикувам последните постъпили в РИМ – Шумен, с произход от Шуменско. Става въпрос за четири колективни находки, които не предизвикват интереса на т.н иманяри, поради факта, че са съставени изцяло от османски монети.

ШУМЕНСКО. РИМ – Шумен, инв. № 15217. Състои се от 23 сребърни монети (акчета) – 2 на Орхан (1326-1359) и 21 на Мурад I (1359-1389).

ИЛДЪЗ ТАБИЯ (ЗВЕЗДНОТО УКРЕПЛЕНИЕ) КРАЙ ШУМЕН. РИМ – Шумен, инв. № 15214. Намерена е около Илдъз табия край Шумен. Съдържа 14 акчета на емир Сюлейман (1402-1411). Монетите са от един тип и са в много добро състояние. Някои са вторично орязани по периферията.

ВИСОКА ПОЛЯНА. РИМ – Шумен, инв. № 14952. Находката постъпва в музея през 2005 г. Състои се от 143 сребърни акчета на султани от XIV – XVI в.

ЯСЕНКОВО. РИМ – Шумен, инв. № 15030. Находката е с хомогенен състав – 258 медни мангъра от султан Сюлейман II (1687 – 1691).

Находката от ВИСОКА ПОЛЯНА е натрупана в период, когато сребърният номинал е все още стабилна валута и на практика маркира края на епохата на сребърното османско акче. Съкровището от ЯСЕНКОВО пък бележи следващия етап в османското монетосечене настъпил след девалвацията на акчето – навлизането на

новите технологии, машинното отсичане на първите монети и новия курс на Османската империя на приобщаване към европейския начин на живот.

Друг характер имат трезорите от Шуменско и Илдъз табия. Освен че хронологически са по-ранни, те съдържат и високо стойностни акчета маркиращи апогея на този сребърен номинал. Съкровището от ШУМЕНСКО е съставено от ранните и рядко срещани емисии на султан Орхан. Находката от ИЛДЪЗ ТАБИЯ със своя хомогенен състав изпълнен изцяло от акчетата на емир Сюлейман, е втората намерена отново в района на Шуменската крепост. Възможно е тази малка сума да е била част от по-голямо съкровище, което за съжаление днес е вече разпиляно. Освен значимостта им като нумизматични паметници, четирите находки са и важен извор за историята на Шумен и околността му през периода на петнадесетото – седемнадесетото столетие.

18. Монети на Селджушкия Иконийски султанат от XIII в. от Шуменско. – В: *Известия на Историческия музей – Шумен*, т. 14, 2008, 65 – 76 (в съавт. с Мария Левкова). ISSN 0861 – 9581

Това е една от малкото публикации в нашето нумизматично пространство, касаещи едни изключително редки монети, каквито са емисиите на селджуките.

В нумизматичния отдел на РИМ – Шумен се съхраняват две рядко срещани по нашите земи медни монети – емисии на Селджушкия Иконийски султанат. Особеност в дизайна на селджушките монети е появата на човешки или животински образи, нарушаващи каноничната забрана за изобразяване на живи същества в ислямското изкуство. Под влияние на контактите с византийското, грузино-арменското и персийското изкуство, както и на местните традиции, върху монетите на анадолските селджуци се изобразяват бюстове на султаните във византийски стил, фигури на въоръжени конници, лъвове и т.н.

Монетните полета и на двата екземпляра от шуменската колекция, които представяме тук, са заети изцяло от надписи. Като правило, от едната страна на селджушките анадолски монети са поставяни изрази, свързани със султаните, а от другата страна (ако липсва изображение) – с арабските халифи. Върху монетите се срещат също знаци и украси във формата на арабески, личните тамги на султаните или звездички.

Що се отнася до това как и кога са достигнали двете разгледани тук монети до нашите земи, смятаме, че най-логичен е пътят на търговския обмен. Селджуците са предприемчиви търговци, които покриват Анадола с пътища и кервансарай, а за отвъдморска търговия разполагат със собствен флот.

Представените тук две медни монети са “запечатали” за нас един момент от историята на селджушката анадолска държава – между 1225 и 1226 г., когато на трона в Багдад е стоял халиф аз-Захир, на престола в Коня – султан Алаеддин Кейкубад I, а Иконийският селджушки султанат е изживявал най-блестящия период в своето развитие. Намирането на нови екземпляри, каквито със сигурност “отлежават” в много музейни фондове и частни сбирки, ще допринесе за изясняването на ролята, която е имала тази държава в обществено-политическия и икономически живот на българските земи.

19. Походът на Исак II Ангел в България от 1190 година. Опит за нумизматична реконструкция според данните от колективните монетни находки. – В: Историкии, т. 3. *Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Стоян Витлянов по случай неговата 60 годишнина.* Шумен, 2008, 117 – 123.

ISBN 978 – 954 – 577 – 493 – 5

Статията проследява дали данните от колективните монетни находки, намерени до този момент от българските земи, съвпадат с информацията от изворите за пътя, който следва армията на Исак II Ангел при нападението си над България от пролетта на 1190 г. Това е не само най-мощният от поредицата походи, но и най-добре отразеният в изворите. На практика е и последният опит за противодействие на Византия срещу България. Неочаквано в двустранните отношения се намесват и преминаващите през Балканите войски от Третия кръстоносен поход. В началото на 1189 г. армията на Фридрих I Барбароса достига до българските предели, следвайки пътя си към Светите земи.

До този момент от днешните български земи са регистрирани 20 съкровища, в които последните емисии са на Исак II Ангел. Топографски погледнато част от тях трасират (без разбира се да се абсолютизира) движението на византийската армия веднъж в посока към Търново и втори път обратно към Константинопол. Това са находките: Поморие, Смядово, Преслав (Шуменско), Драганово, Златарица (Търновско), Царева ливада, Енчовци (Габровско), Енина, Казанлък, Стара Загора.

20. **Васил Хараланов – личност и творчество.** – В: *Юбилеен сборник “Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007)”*. Шумен, 2008, 13 – 18. (в съавт. с Иван Йорданов). ISBN 978 – 954 – 92081 – 2 – 2

Статията е опит да бъде реконструиран животът на най-големия колекционер на монети у нас – д-р Васил Хараланов, въз основа на новопостъпили в Шуменския музей документи, неизвестни до този момент. За първи път в биографията му се запълват редица бели петна, което позволява да добием по-голяма яснота за детството и съзнателния живот на този изключителен ерудит.

Редица фактори като семейна среда, родно място, историческо наследство стават основополагащи за формирането на научните интереси на младия Васил, който дори и след като професионално се ориентира в областта на медицината, до края на живота си не изоставя любовта към историята и в частност към нумизматиката.

Васил Хараланов е известен основно като отличен познавач на монети – антични, римски, средновековни и най-вече арабски и османски. Силното присъствие на мюсюлмански елемент сред населението на Североизточна България, част, от които са и негови потенциални пациенти, довеждат до овладяването на писмен и говорим турски език. Владее езика толкова добре, че записките, които е оставил по полетата на бележките, касаещи османски монети, са на турски език. Колекционерските му интереси не се ограничават само с монетите, а обръщат внимание и на старопечатни книги, османотурски документи, корани, етнографски материали.

Хараланов обаче се изявява не само като колекционер, но и като учен. Оставя няколко публикации върху проблеми, които и до днес са бели петна в българската нумизматика. Малко са колекционерите по света, които пристъпват и към науката – за това са необходими много познания за епохата, правилното боравене с научна литература, писмената форма на излагане на проблема. Това не са препятствия за Васил Хараланов. Първата му публикация излиза през 1975 г. – “Джучидски монети от шуменския Хисарлък”; следват “Бронзова матрица за печат с изображение на двуглав орел”; “Подправки на шест кройцерови монети на Франц Йосиф I”; “Шуменските черковни монети”; “Везне за измерване на монети”. Сред бележките му открихме ръкописи на подготвени, но неотпечатани статии, главно върху нумизматичното богатство на Шуменския край. Те отразяват един много трезв поглед върху историческото наследство на региона и правилна интерпретация на археологическите

артефакти. Още едно потвърждение на факта, че изучаването и колекционирането на миналото на родния край е било смисълът на живота на този човек.

21. Нумизматичната колекция на д-р Васил Хараланов в Шуменския музей. –

В: Юбилеен сборник “Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007)”. Шумен, 2008, 29 – 36. ISBN 978 – 954 – 92081 – 2 – 2

Статията е написана в качеството ми на куратор на колекция „Васил Хараланов”. Като неин пазител аз не само я съхранявам, но изучавам и публикувам.

Васил Стефанов Хараланов започва да колекционира монети още като дете. През далечната 1916 г., когато малкият Васил е само на 9 години, подвързва и надписва първата си нумизматична тетрадка, в която описва наличната си тогава скромна колекция от монети. Според бележка оставена от самия него, първите монети са подарени от майка му. Така се полага началото на най-голямата нумизматична колекция в България, събирана в продължение на близо 90 години от нейния собственик. Буквално до последният му земен час.

С монетите д-р Хараланов се сдобива най-вече чрез откупки. Част от тях са закупувани от негови пациенти, предимно сред мюсюлманското население на региона. Кореспонденцията му с колекционери от други градове свидетелства, че е закупувал монети и от други части на България. Известно е, че Васил Хараланов е обичал да се разхожда и по склоновете на Шуменската крепост, където е намирал монети буквално докато върви – на око. Почти всички средновековни български монети от неговата колекция произхождат именно от склоновете на крепостта.

Дейността му на колекционер не остава скрита за тогавашните органи на властта. Така през 1970 г. го обвиняват и арестуват, а колекцията изземат. През 1971 г. е принуден да направи “дарение”, като завещае на Шуменския музей своята нумизматична колекция – нещо, което вероятно самият той е замислял един ден да стори, но не по този насилствен начин. Така на 11 март 1971 г. той оформя своето “дарение” и монетите от колекцията, или това, което е останало от нея след прехвърлянето ѝ от Шумен в София и обратно, попадат в Шуменския музей. Едва през 1992 г. е съставена комисия от професионалисти нумизмати, които описват наличните монети в две тетрадки. Голяма част от монетите предимно златните липсват. Днес в колекцията има само 3 златни екземпляра. След смъртта на д-р Хараланов през 2000 г. към колекцията бяха добавени още 237 монети. Днес общият брой на нумизматичната

колекция е около 8000 екз. Монетите най-общо могат да бъдат класифицирани в няколко подгрупи:

Антични (в т.ч. домонетни форми, Персия, Гърция, Тракия, Македония) – 1976 екз.

Римски (републикански, императорски, провинциални) – 3607 екз.

Средновековни (Византия, България, Сърбия, Османска империя – XIV-XV в.) – 260 екз.

Западноевропейски (Европа, Азия, Русия, Турция) – 2098 екз.

Едно от желанията на дарителя е, колекцията да бъде изложена в Шуменския музей. Това става през 1998 г., когато е открита зала “Съкровищница”, в която е експонирана елитната част от колекция “Васил Хараланов”. През 2003 г. е издаден и *Каталог на монетите от зала “Съкровищница”*, с което на практика тези монети са и публикувани. Пълната научна обработка и публикация на нумизматична колекция “Васил Хараланов” тепърва предстои.

22. Географският ареал на разпространение на печатите на княз Борис-Михаил (864 – 889). – *Християнската култура на средновековна България. Материали от Национална научна конференция, Шумен 2 – 4 май 2007 година, по случай 100 години от смъртта на Св. Княз Борис-Михаил (ок. 835 – 907 г.). Велико Търново, 2008, 62 – 66. ISBN 978 – 954 – 775 – 978 – 7*

Един от най-интересните моменти при печатите на княз Борис-Михаил е тяхното топографско разпространение. На практика те очертават вътрешната област на държавата. Проследяването на тяхната локализация води към следните заключения. От манастирски комплекси произхождат 6 екземпляра – Караач теке край Варна, Сини вир, Шуменско, Плиска и 3 екземпляра от манастирския комплекс в комеркиарията в Дебелт.

Най-отдалечените топографски точки, в които са намерени печати на княз Борис-Михаил са Силистра на север, Поповско на запад, Ветрен, Пловдивско на юг и Варна на изток. Интересна е констатацията, че липсват екземпляри от Преслав – поне на този етап. От друга страна до 2006 г. година липсваха Симеонови моливдовули от Плиска и едва през лятото на същата година в старата столица бе открит анонимен Симеонов печат. От географска гледна точка ареалът на разпространение е прекалено малък – вътрешната част на държавата. Именно в този ареал обаче са разпространени и

печатите на *Симеон, архонт на България*. Дали поради факта, че копират моливдовулите на баща му или поради това, че той все още не дръзва да се представи за независим владетел, но те на практика допълват тези на Борис-Михаил. Едва след 913 г. моливдовулите на Симеон започват да се концентрират в и около Велики Преслав, за да се стигне до управлението на сина му Петър I, когато почти всички печати вече са с произход от столичния център.

С най-висока концентрация на печатите на Борис-Михаил е комеркиарията край Дебелт, Бургаско – 5 екземпляра. Очевидно князът е имал основания да кореспондира с тази институция или пък с манастирския комплекс издигнат там и то в сравнително кратък период от време. За това съдим от факта, че три от неговите моливдовули са отсечени с един булотирион. Четири екземпляра са с произход от столицата Плиска или по-скоро нейната околност. От значение е била кореспонденцията му и с крепостта край Ряхово, Русенско, където се е намирала раннохристиянската епископска катедра с името Апиария. Не е изключено този център да е бил възобновен след християнизирването на България. В подкрепа на това допускане са и двата печата на Борис-Михаил намерени там. Писмата, изпратени до манастирски центрове като Сини вир, Караач теке, Голямата базилика, комплекса в митницата до Дебелт, определено насочват към важната роля, която са имали за княза и държавата.

Проследяването на топографското разположение на печатите е от особена значимост при разкриване характера на кореспонденцията между притежателя на печата и адресата, до който е била изпратена някога тя. Проучването на тази страна на сфрагистиката допринася за изясняването на новите моменти от историята на определени географски пунктове – селища, крепости, манастири. Именно като такива извори бяха разгледани и печатите на първия български християнски владетел Борис-Михаил.

23. **Имитация на златна византийска монета от X век.** – В: *Acta Musei Varnaensis, VII – I*. Варна 2008, 331 – 337. *Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на Черноморското крайбрежие. Международна конференция в памет на ст.н.с. Милко Мирчев, Варна, 15 – 17 септември 2005 г.* ISBN 978 – 954 – 15 – 0203 – 7

Обект на съобщението е златна имитативна монета от фонда на РИМ – Шумен. До този момент такава монета е непозната за науката. Иконографията наподобява

монетите от т.н. „иконоборчески период“ във Византия, а стилът ѝ е определено имитативен. Най-близки сходства има с някои от монетите на император Василий I. Шуменският екземпляр се явява точно иконографско копие както на семиса, така и на фракцията на фолис с кръст между главите. Основната разлика е стилът, който при екземпляра от България е още по-влошен и примитивен. Колебанието кой номинал имитира се разрешава от самосебе си – щом монетата е златна, то следва да имитира златен византийски номинал, т.е. семиса. Метричните характеристики също се доближават до тези на семиса, който има диаметър 17 мм и тегло 2.05 г. Тъй като отсечените от император Василий I семиси и тремиси се явяват последните фракции на солида, сечени във Византия, то вероятно опитът за имитиране на точно този номинал не е случаен. Известно е, че семисът е номинал, който се емитира изключително рядко – той има ролята на церемониална монета. Ето защо може да се допусне, че българският екземпляр е отсечен със същата цел. Не трябва да се забравя, че златният медальон на хан Омуртаг има сходна функция. Въпреки че бе изказано предположение за използването му като монета, все още няма сигурни доказателства за тази хипотеза. Разглежданият тук имитационен семис обаче не е пробит, т.е. не е носен като медальон или пък пришиван за дрехи. Или не е бил приготвен с тази цел, или е нямало време да бъде довършен.

Въпросната имитация на семис на император Василий I вероятно е произведена в България – технологичните характеристики и най-вече иконографията свидетелстват за провинциалния ѝ характер. Под въпрос остава времето и мястото на нейното производство. Ако се вземе предвид средновековното правило да не се копират монетите на управлявалия в момента владетел, то отсичането ѝ трябва да отнесем след управлението на Василий I – т.е. най-рано в самия край на IX в., но по-вероятно през първата половина на X в. Вече има достатъчно доказателства за наличието на монетосечене при управлението на българските владетели Симеон I Велики и синът му Петър I. По своя характер е имитационно, имащо за прототипи византийските номизми от IX – X в. На този етап все още не може да се каже по какъв повод е отсечена монетата и какво предназначение е имала тя. Може да се допусне, че това е станало в началото на X в. в района на столичния център Велики Преслав. Целта на настоящото изследване беше да обнародва имитационната монета, а бъдещите открития тепърва ще подкрепят или отхвърлят изказаната тук хипотеза.

Публикации след придобиване на длъжност „Главен асистент” през 2008 г.

24. **Колективна находка от региона на Търговище в колекция “Васил Хараланов”.** – В: *Известия на Историческия музей – Търговище*, II. Търговище, 2009, 78 – 82. II Национална научна конференция “*Търговище и Търговищкият край в българската история*”, 18 ноември 2004 г., град Търговище. ISSN 1312 – 5141

Обект на настоящото съобщение е малка колективна находка, описана в Тетрадка II от колекция „Васил Хараланов” под № 165. Както всички монети от колекция “Васил Хараланов” и тази находка е съпроводена с подробно описание на обстоятелствата около местонамиране и придобиване. От текста става ясно, че освен монетите, съкровището е съдържало и накити. Точният брой на монетите не е посочен, но е известна практиката колекционерите да се сдобиват с монети от всички представени в находката типове и номинали. Ето защо можем да бъдем сигурни относно нейния монетен състав, още повече, че д-р Хараланов не посочва други подробности около съдържанието и придобиването ѝ. Въпреки че разглежданото тук съкровище не е регистрирано по научен път, благодарение на подробните сведения, които д-р Хараланов е оставил върху бележките си и на придобитите от него монети днес можем да реконструираме състава му.

Княжество Влахия. Мирчо I (1386 – 1418) – 6 дуката – II тип.

Османска империя. Мурад II (1421 – 1444; 1445 – 1451) (824 – 848; 849 – 855 г. по Х.) – 2 акчета, отсечени в 834 г.Х (1430 г.) в Серес.

Разглежданата тук находка е типична семейна ценност. В нея са били вложени всички накити, които фамилията е притежавала, както и скътаните “бели пари за черни дни”. Преобладаващият брой влашки монети сочат и времето на натрупване на съкровището – първата четвърт на XV в. Те са по-износените емисии в сравнение с османските. Видно е, че последните не са циркулирали дълго и най-вероятно веднага след попадане в монетооборота са били заделени.

Точно датираните монети на Мехмед II позволяват със сигурност да установим времето на укриване на находката от Търговишко – след юли 1444 г. Събитията довели до нейното бързо влагане в земята по всяка вероятност са свързани с кръстоносната кампания от есента на 1444 г. Именно в този период на несигурност собственикът на съкровището, опасявайки се от безчинствата на новите “освободители”, е заровил

семејната ценност с намерението да си ја прибере по-късно. Фактът, че днес тази фамилна ценност е в нашите ръце, говори за съдбата, която е сполетяла нейния собственик.

25. Бронзов калъп за производство на оловни ядра (X в.) от Североизточна България. – *Пътуванията в средновековна България*. Материали от Първата национална конференция “Пътуване към България. Пътуванията в средновековна България и съвременният туризъм”. Шумен, 8 – 11 май, 2008 г. В. Търново, 2009, 397 – 402. ISBN 978 – 954 – 427 – 860 – 1

Откриването на калъпи за производство на оловни ядра от днешните български земи е сравнително рядко явление. Тяхното местонамиране е свързано с дейността на някакво ведомство, което е осъществявало оживена кореспонденция, т.е. там където е било необходимо значително количество оловни ядра. Такъв пример е българската столица Велики Преслав, откъдето са документирани пет калъпа. Три от тях произхождат от района на Административната сграда – два каменни и един глинен. Четвъртият, който е от глазирана керамика, е намерен в непосредствена близост до Южната порта на Вътрешния град, а петият – каменен, е открит при разкопките на комплекса около Кръглата църква.

Бронзовият калъп, предмет на настоящето съобщение, е едно изключение. Той по всяка вероятност е бил част от аксесоара на някое ведомствено учреждение. Закупен е от частно лице през 2001 г. и днес се съхранява в сфрагистичната колекция на Регионален исторически музей – Шумен под инв. № 14728. За съжаление, както в повечето подобни случаи, точното му местонахождение остава неизвестно – най-общо Североизточна България, което не изключва района на Преслав (повечето моливдовули, които документираме в последните години произхождат именно от там). Засега това е единственият екземпляр от България, който е изработен от бронз. Той също е половинка от някога цял калъп, предназначен за отливането на 3 оловни ядра. По своята форма намира най-близки паралели с калъпа от глазирана керамика от Преслав, намерен до Южната порта на Вътрешния град.

Най-близки паралели нашият паметник може да намери с бронзовия калъп, произхождащ от Палермо (Италия). За разлика от българския върху него е изписано името на собственика. Докато в нашия случай остава да гадаем кой е бил неговият

собственик. Каква е неговата датировка и произход. Дали е от българско или византийско административно учреждение.

26. Оловни монети на император Алексей I Комнин (1081 – 1118) от България.

– *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика. Studia in honorem professoris Ivan Jordanov.* София, 2009, 5, 139 – 148. ISSN 1312 – 5532

В статията се акцентира на редки оловни монети на император Алексей I Комнин, които остават встрани от основните линии на нумизматичните изследвания. Поводът за написването на статията е нов артефакт в колекцията на РИМ – Шумен.

Монетите и печатите на император Алексей I Комнин (1081 – 1118) имат обяснимо присъствие в българските земи. Неговата политика, основно насочена към опазване на северните граници от нападенията на номадите, е причината намерените нумизматични и сфрагистични паметници, свързани с тези събития да бъдат концентрирани предимно в Североизточна България.

С епохата на този бележит византийски император може да бъде обвързан и обектът на настоящото съобщение. Предметът е от олово и по външни белези наподобява монета. През 1999 г. е закупен за сфрагистичната колекция на Регионален исторически музей – Шумен от частен колекционер. Вероятно местонамиране – Североизточна България?

Фактът, че предметът е от олово, го доближава по-скоро до печатите, но от друга страна отпечатъкът носи всички характеристики на монетовидните паметници. Бележите, които го определят като монета са:

1. Липсата на канал за шнура;
2. Различните посоки на печатите на лицевата и обратната страна;
3. Сред печатите на Алексей I Комнин няма типове с такова изображение;

27. Печат на Симеон Василевс (917 – 927) от колекцията на Регионален

исторически музей – Шумен. – В: *Великотърновският университет „Св.св. Кирил и Методий“ и българската археология.* Ч. 1, В. Търново, 2010, 697 – 702.
ISBN 978 – 954 – 524 – 743 – 9

Моливдовулът на *Симеон, Василевс* е закупен от частен колекционер заедно с голяма група предимно византийски печати през 2004 г. Инвентиран е в отдел

“Нумизматика” – ИМШ/НЗ – № 14964/6. Местонамиране: неопределено. Размери: Д. 19 – 21 (17) 3 мм. Тегло: 9.10 г. Отпечатъкът не е добре центриран и е непълен. Повърхността на печата е заличена и детайлите от изображението и надписите не се виждат.

Поради не особено доброто му състояние при първоначалния оглед е определен като византийски. В процеса на инвентирание ми направиха впечатление овалните форми на изображението, които не приличаха на византийските печати. Заблудата около моливдовула бе окончателно отхвърлена по време на съвместната ни работа с проф. Йорданов върху Корпуса на печатите от шуменската колекция. Скоро установих, че това е втори екземпляр от публикувания през 1999 г. уникален печат на Симеон като василевс. Това малко за мен “откритие” допълни шуменската колекция с още един ценен екземпляр, а в по-широк смисъл подкрепи автентичността на вече публикувания първи екземпляр и елиминира съмненията за фалшификат. Вероятно шуменския екземпляр е отсечен с друг булотирион, различен от този на вече публикувания, но влошеното му състояние поставя това допускане под въпрос.

Печатът на *Симеон, василевс* от шуменската колекция, както и вече публикуваният подкрепят изказаните предположения за процеса на монетосечене инициран и осъществен от преславските владетели. Двата печата се явяват прецедент в сфрагистиката, тъй като може да се допусне, че булотирионът или булотирионите, с които са отсечени, по всяка вероятност са служили и за производството на златни монети с лика и името на българския владетел Симеон I Велики. До намирането обаче на такива, изказаното мнение остава в сферата на научните предположения и хипотези.

28. Колективна находка с билонови номизми на Алексей I Комнин (1081 – 1118) и Йоан II Комнин (1118 – 1143) от района на Велики Преслав. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика. *Studia in honorem Konstantini Dočevi, PhD.* София, 2010, 6, 123 – 128. ISSN 1312 – 5532

Колективната находка се състои от билонови монети от следните владетели: Алексей I Комнин (1092 – 1118) – 3 екз. и Йоан II Комнин (1118 – 1143) – 3 екз. Веднага се вижда, че това е изключително рядка и ценна находка. Въпреки малкия брой на монетите в нея, тя се явява важен свидетел на финансовото състояние по нашите земи през първата половина на XII в.

Колективните находки, съдържащи емисии на император Алексей I Комнин са сравнително редки. С оглед на извършената от този бележит владетел парична реформа през 1092 г., съкровищата, съдържащи негови монети, както и самите му монетосечения се разделят на “пред” и “след” реформени. В нашия случай и трите монети, вложени в трезора са отсечени след реформата от 1092 г. Два от екземплярите са от *II билоново константинополско монетосечение* произвеждано в периода (1092/93 – 1107 г.?). Към депозита е вложен и един екземпляр от редките емисии, сечени в ателието в град Филипопол. Този монетен тип е спорен и отнасян най-общо към монетарницата Филипопол-Адрианопол (?). Находките на тези емисии от България са концентрирани предимно около района на днешен Пловдив, което по безспорен начин доказва мястото на производство. До този момент са открити две съкровища съставени изключително от монети на въпросния тип билонови скифати – едната е намерена в самия Пловдив, а втората е от района около него – Панагюрище. Другия ареал на тяхното разпространение са Североизточните български земи – Велики Преслав, Силистра, включително находките от Румъния (предимно от Исакча). Екземплярът от разглежданата тук находка се отнася към *вариант А*, който според Хенди е по-късен. Отличителна черта на този вариант е гротескно голямата плочка на лабарума, в която е изчертан кръст.

При всички монети от находката посребряването е запазено много добре, като изключение прави единствено филипополската емисия, отличаваща се от останалите не само по своя стил, но и по качеството на сплавта. Екземплярите имат следи от износване, което означава, че са циркулирали сравнително дълго време на пазара, т.е. не са били трезорирани веднага след отсичането им.

Относно причините за тяхното заравяне в земята се сочат печенежките, а по-късно и куманските нашествия, най-опустошителните, от които е това от 1148 г. Друга възможност е малкото съкровище да е било просто “прибрано” с оглед настъпилата деноминация след управлението на Йоан II Комнин. Фактът, че в трезора отсъстват монети на император Мануил I Комнин, сочи като най-вероятен *terminus post quem* последните години от управлението на Йоан II, непосредствено преди началото на властването на неговия син.

29. По пътя на териака в България. – *Оттука започва България.* Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм

“Пътуване към България” – *Шумен, 14 – 16 май, 2010 г.*”. Шумен, 2011, 508 – 515. ISBN 978 – 954 – 577 – 588 – 8

Интересна група археологически паметници са обектите на настоящото съобщение. Това е втора моя, разширена публикация по темата за териациите. Разглеждам нови и непознати до този момент типове от Шуменския регион. Макар и късни във времето (XVII – XIX в.), те се откриват обикновено по време на археологически разкопки и в този смисъл са вид археологически артефакти. Свидетели са на една по-късна, почти съвременна, от гледна точка на археологията, епоха. Доскоро редки, почти непознати дори на специалистите, териациите внасят особен привкус към бита на Новото време. Въпреки че в последните десетина години публикациите по темата отново се нароиха, това са артефакти, които остават все още неясни и непознати за музейните специалисти. Или пък са пренебрегвани като не особено важни инвентарни единици. Информацията, която носят е не само важна сама по себе си, но и сигнализира нивото на естетско възприятие на хората обитавали селището, в което се откриват.

Това са четири нови екземпляра, които Регионалният исторически музей в Шумен придоби в последните години. Първият екземпляр е от групата на оригиналните териаци и на практика е вторият оригинален териак, който регистрираме от България от тази група. Това е първият екземпляр намерен по нашите земи, при който запушалката на бурканчето съдържащо териак е направена от различен от оловото метал. Дали е направено умишлено или производители са преценили, че медната сплав ще уплътни по-добре съдчето с лековитата смес, днес не можем да кажем. Възможно е това да е прием, с който производителите са искали да отличат оригинално произведените териаци от техните имитации.

Следващите три екземпляра, вече са от групата на т.н. заместители. Последният е произведен в ателието „При златния щраус”. До този момент сред екземплярите от България нямаме регистриран териак от тази аптека.

Представените тук екземпляри са нови и сред тях има непознати до този момент типове, които обогатяват репертоара на това изключително известно лекарствено средство. Голямата популярност, която добива териака води и до неговото масово имитиране. Фактът, че опаковки – както оригинални, така и имитативни се намират не само в големите градски центрове, но и в малките селища, е достатъчен критерий за неговата популярност и широко разпространение в България през XIX в.

30. Владетелска резиденция ли е крепостта край село Черенча, Шуменско? – В:

Исторически, т. 4. *Научни изследвания в чест на професор д и н Иван Карайотов по случай неговата 70 годишнина*. Шумен, 2011, 165 – 172.

ISBN 978 – 954 – 577 – 493 – 5

С тази статия поставям началото на системното изучаване на находките от района на това шуменско село. В неговите околности са регистрирани няколко безспорно важни обекта, в подкрепа на което са и регистрираните артефакти в отделите „Праистория”, „Антична археология”, „Средновековна археология” и „Нумизматика” в РИМ – Шумен. Акцентът в настоящата статия са печатите намерени край село Черенча.

От околностите на село Черенча произхождат и три изключително ценни сфрагистични паметника: на българските владетели Симеон I (893 – 927) и синът му Петър I (927 – 969) и на византийския василевс Роман I Лакапин (920 – 944).

Изводите, които се налагат след извършения анализ на нумизматичните и сфрагистични артефакти от района на село Черенча са следните:

1. Концентрацията на три владетелски печата в едно място, с точно рамкирана датировка (първата половина на X в.) дава основание за предполагаемо съществуване на владетелски извънстоличен център. Дали той е от типа резиденция или просто крепост използвана от владетеля в определени случаи, е трудно да се каже. Там не само е получена кореспонденция от Роман I Лакапин, Симеон I и Петър I, но вероятно е и изпратена обратно до адресата. Дали от самите български владетели или от техни сановници днес категоричен отговор все още не можем да дадем.
2. В непосредствена близост до село Черенча се намира село Новосел, в чиито околности бе проучен един от извънстоличните центрове за обработка на метал. Намерените лети имитации на византийски монети на Роман I в Надарево и Златар, доказват, че този род монети са изработвани именно в тези производствени центрове. Тяхната истинска роля и функция тепърва ще бъде разглеждана и коментирана.
3. Резиденция или не, в околностите на шуменското село Черенча са разположени важни крепости с определен акцент в живота на средновековната българска държава. Единствено тяхното комплексно проучване би потвърдило изказаните

предположения относно историческата им значимост и роля особено в епохата на Първото българско царство.

31. **SIGIDOC (DOC for Byzantine seals) of the Seals Collection of the Regional Historical Museum – Shumen.** – In: Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies. Sofia, 22 – 27 August 2011. Vol. II Abstracts of Round Table Communications. Ed. I. Iliev. Sofia, 2011, 108 – 109. ISBN 978 – 954 – 8536 – 04 – 2

Този доклад бе представен на кръглата маса по сфрагистика, по време на XX конгрес по византистика, провел се в София през август 2011 г.

Тъй като шуменската колекция с печати е най-голямата в страната, то въпросът за нейното дигитализиране стои на преден план. Сфрагистичната колекция на РИМ – Шумен бе вече публикувана през 2007 г., и може да бъде намерена на хартиен носител, в отделен том. Поради факта, че това е търсена колекция, чиято информация може да бъде и е полезна за широк кръг от специалисти и любители, то нейното дигитализиране би било улеснение за всички ексцерпиращи по един или друг начин информацията съдържаща се в печатите.

Както е известно печатите са първокачествени исторически извори, които съдържат в себе си няколко вида информация:

- От една страна това е информацията за собственика на печата, която ни дава неговото име;
- Научаваме позицията му в ранговата йерархия – император, сановник, духовник, частно лице, откъдето съдим и за лицето, до когото е била адресирана кореспонденцията;
- Мястото, където е открит дадения печат – селище, град, крепост, повдига въпроса за ролята на този център в даден исторически момент;
- Много често от печатите научаваме имена на лица, длъжности, топографски единици, за които до този момент нямаме сведения – в това си качество, печатът заедно с неговия текст е безспорен първоизвор;

По този начин всеки един сфрагистичен паметник се превръща в своеобразна банка на информация, която може да бъде ползвана от широк кръг специалисти – археолози, нумизмати, епиграфи, византинисти, лингвисти и др.

32. **Две редки монети от Преслав.** – В: *Историкси*, т. 5, Шумен, 2012, 111 – 116.

Обект на настоящата статия са две редки монети от археологически сезон 2011 г. Произхождат от обект „Дворцов център” с ръководител д-р Тодор Балабанов. Интересен е фактът, че през този археологически сезон от обекта са намерени само шест монети, две от които са редки като типове. Останалите четири са също сравнително по-рядко срещани в общата монетна маса на Велики Преслав.

Първата монета, която ще бъде разгледана тук, е билонова скифата на солунския деспот Мануил Комнин Дука (1230 – 1237). Екземплярът е намерен в югозападния ъгъл на *Двореца*, при разширение на запад в сив насип, на дълбочина 1.20 м. Монетата се отличава с качеството и елегантността си – отличителни белези на солунския стил в монетосеченето. Освен това върху ядрото няма следи от допълнително орязване и екземплярът е запазен в цялостния си вид – явление, рядко срещано върху преславските монети. Скифатата е много добре запазена, особено лицевата ѝ страна, но има спукване на ядрото от периферията към вътрешността. До този момент от Преслав са регистрирани 6 екземпляра, но само 2 са голямомодулни. Останалите са от групата на малкомодулните екземпляри.

Втората монета е медна скифата на цар Константин Асен (1257 – 1277) от редкия VI тип по класификацията на *Владимир Пенчев*, или тип IV по тази на *Константин Дочев*.

Монетите на Константин Асен са почти изцяло концентрирани в столичния център Търново, където са сечени и циркулирали. Намирането им в други селища и крепости е от порядъка на единични екземпляри. Това важи и за разглеждания тук тип, който се среща изключително в столицата. Намирането на няколко екземпляра и в Преслав, още веднъж подчертава важната роля, която му е била отредена в епохата на Второто българско царство.

Представените тук две монети са само щрих към богатата нумизматична картина на Велики Преслав. Всеки археологически сезон ни дава нови сведения за монетите и тяхната циркулация, за ежедневиия живот във втория по значимост град на Търновска България.

33. Колективна находка с билонови скифати на Константин Асен (1257 – 1277) от околностите на Велики Преслав. – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. София, 2012, 8, 97 – 106. ISSN 1312 – 5532

Настоящото съобщение представя колективна находка съставена изключително от емисии на Константин Асен. Находката се състои от 56 билонови скифати на цар Константин Асен (1257 – 1277) отсечени в началните години на неговото управление. Според съобщената ми информация находката е намерена в околностите на шуменското село Иваново, в горист склон, отстоящ на 3.5 км северозападно от селото. Тъй като наоколо не е намерено нищо друго се предполага, че монетите са били вложени в кесия.

Ако се доверим на подадената информация за местонамиране, тогава находката по-скоро попада в землището на съседното село Методиево, където има регистрирана голяма крепост от късноантичната епоха и средновековна църква. В м. Дервиша около село Иваново по сведения на местни хора също са намирани средновековни монети. Северно от тези две села се простира Преславската планина, която на практика отделя Велики Преслав от Старопланинската верига. От тук минават и много планински пътища, водещи от столицата на юг. Ето защо мястото посочено за „откриване” на находката би могло да се приеме за достоверно.

Най-силен аргумент подкрепящ локализацията на находката обаче са документираните до този момент екземпляри на Константин Асен от Шуменско. Всички те са с произход именно от този район (Имренчево, Сушина, Драгоево, Осмар, Златар, Иваново). В северната част на дн. Шуменска област почти няма регистрирани находки с Константинови монети (изключение прави крепостта край Черенча и средновековното селище край Хърсово). Почти същата е ситуацията и с находките на Мичо Асен, които в даден момент циркулират паралелно с тези на търновския цар. Важно е да се отбележи, че те се откриват в един и същ район. На практика монетите на Константин Асен и Мичо Асен очертават ареала на тяхното разпространение и циркулация, който е ограничен изключително в градското ядро и околностите на Велики Преслав.

Краткият период между 1260 – 1261 г. на практика е *terminus post quem* за разглежданото тук съкровище. Трезорът е укрит преди в него да постъпят скифатите на Мичо Асен и малко по-късно (или почти веднага) отсечените реформени монети на Константин Асен от типа „царят на трон”.

Разгледаната в настоящата статия колективна находка с медни скифати на цар Константин Асен се явява най-рано укритата по време на управление на този български владетел.

34. (SigiDoc – DOC for Byzantine Seals) – Опит/Възможности за дигитализация на колекцията с печати на Регионалния исторически музей – Шумен. – Исторически преглед, 5 – 6, 2011, 273 – 277. ISSN 0323 – 9748

Под формата на доклад, тази статия бе представена на кръглата маса по сфрагистика, по време на XX конгрес по византистика, провел се в София през август 2011 г.

В науката, както и в останалите сфери на обществения живот също има модни тенденции. Все по-бързо налагаща се, е тази на дигитализацията на откритите научни артефакти, в т.ч. и на сигилографските. Съобразно новите условия на пълна дигитализация, резонен е въпросът относно дигитализирането на най-голямата колекция от печати в България.

Как обаче информацията от един артефакт да бъде трансформирана в късче електронна банка? Опити за това са правени и то нееднократно. Работещите в областта на сфрагистиката добре познават проекта на проф. Майкъл Джефрис и неговия екип от King's College London. На практика създадената от тях PBW *Prosopography of the Byzantine World (Просопография на византийския свят)* е единствената до този момент електронна база, ползваща информацията от оловните печати. Разбира се, като всеки нов продукт тя има както своите плюсове, така и своите минуси.

Друг учен работещ за създаването на единна база данни е проф. Шарлот Руше. Тя работи върху обединяването на данните от епиграфските паметници от късноримската и ранновизантийска епоха – EPIDOC (*Epigraphic Documents in XML*). Амалгамата от разнородни специалисти (предимно хуманитаристи и IT специалисти) има за основна цел установяването на гъвкави, но единни стандарти за дигитално разчитане на древни текстове, положени върху камък, метал и др. трайни материали, а също и върху папирус.

За съжаление и двата проекта не напреднаха повече във времето и в обема от информация. Останаха недовършени и понякога търсената в тях информация липсва.

Именно разнородността на материята и по-точно комбинацията между хуманитаристика и високи технологии, прави реализацията трудно постижима.

Обединените усилия на просопографи и епиграфи доведе и до създаването на специален сайт наречен SigiDocWiki, където могат да бъдат намерени основните насоки за ползване на база данни, както и място за коментари, препоръки и срещи. Своевременно докато течаха самите проекти бяха организирани и поредица от семинари, на които периодически бяха обсъждани текущите проблеми.

35. Дарението на семейство Герасимови (писма на д-р Васил Хараланов до проф. Тодор Герасимов). – В: *In memoriam. Сборник в памет на проф. д-р Василка Герасимова-Томова*. София, 2012, 629 – 636. ISBN 978 – 954 – 9472 – 19 – 6

През септември 2007 г. се навършиха 100 г. от рождението на най-големия български колекционер д-р Васил Хараланов. В Регионалния исторически музей – Шумен, където се пази неговата колекция от монети, дарена приживе от самия него, се проведе Международен симпозиум посветен на годишнината. В процеса на организиране на симпозиума проф. Василка Герасимова сподели, че в архива на баща ѝ се пазят над 300 писма, писани от д-р Хараланов до проф. Герасимов. По-късно писмата бяха дарени от сем. Герасимови на РИМ – Шумен.

Жестът без съмнение е израз на нейната непоколебимост относно бъдещето на тези писма, а също и на преценката на учен, че те носят безценна информация не само за лицата, които са ги писали, но и за град Шумен и неговата история.

Кореспонденцията е водена в периода 1942 – 1970 г. Липсват писма от годините 1943, 1944, 1956 г., а също и от 1970 г. до смъртта на проф. Герасимов през 1974 г. Писмата от този изключително тежък за Васил Хараланов период са унищожени по негово изрично настояване.

След като се запознах със съдържанието на цялата кореспонденция, започнах и нейното научно обработване. Информацията, която писмата носят, може да бъде обобщена в няколко направления:

I. Нумизматична. Това са всички данни за монетни находки – единични и колективни, които Хараланов съобщава на Тодор Герасимов за неговия редовно воден *Бюлетин на монетните находки от България*.

II. Общоисторическа. Васил Хараланов се интересува от историята на родния си град, която изучава и отлично познава. В писмата си описва исторически събития и личности свързани с миналото и настоящето на Шумен.

III. Лична. Уважителният тон, който следват писмата, им придава една неповторима изтънченост, напълно противопоставяща се на епохата, в която двамата живеят и пишат. Това като че ли ги запазва от негативизма на тяхното ежедневие и придава на писмата аристократично звучене. Четейки, оставаме с впечатлението, че двамата живеят в друго измерение, връщащо ни назад във времето. На моменти писмата са дори прекалено лични – те си пишат като двама приятели. Споделят както лични мисли и впечатления, така и здравословни проблеми, които неминуемо напредват заедно с годините им.

IV. Философска. Философските размисли за мен са връхната точка в тази уникална кореспонденция. Те разкриват неподозирани черти и качества от личността на Васил Хараланов. Изводите и заключенията, които прави дори по ежедневни теми придават съвсем различно звучене на писмата. Пред нас се разгръща високо интелектуалната същност на човека Васил Хараланов, ярко отражение на симбиозата на лекаря, колекционера, учения.

36. A New “Pattern” Coin of Emperor Romanus I Lecapenus (920 – 944) from Bulgaria. – *Studies in Byzantine Numismatics and Sigillography in Memory of Petros Protonotarios.* Bibliotheca of the Hellenic Numismatic Society. Athens, 2013, 71 – 80. ISBN 978 – 960 – 87457 – 4 – 2

Обектът на настоящото изследване е нов екземпляр от групата на „pattern coins” определени за първи път като такива от Филип Гриърсън в *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*. До този момент в света съществуват само още две подобни монети. Става въпрос за нов екземпляр образцова монета на византийския император Роман I Лакапин (920 – 944). Открит е по време на редовни археологически разкопки в столицата на Първото българско царство Велики Преслав през лятото на 2009 г. Намерен е на обект „Дворцова църква”, на дълбочина 0,20 м от нивото на площада още на втория ден от началото на разкопките. Археологическите разкопки се провеждат от екип от НАИМ – БАН – София, под ръководството на проф. Маргарита Ваклинова и проф. Ирина Щерева.

Преславският екземпляр е единственият от групата на образцовите монети, който е открит по време на редовни археологически разкопки в конкретна археологическа среда. Ето защо неговата информация се превръща в първостепенна в сравнение с останалите регистрирани екземпляри. Без съмнение техният произход е също Балканите и най-вероятно Константинопол и околността, но днес това са само предположения, които никога няма да получат своето потвърждение. Монетата от Преслав има няколко преимущества:

- Конкретна археологическа среда на намиране;
- Произхожда от столичния център на Българското царство през X в. – Велики Преслав;
- Открита е в най-значимата църковна постройка от X в. – Владетелската (Дворцова) църква.

Самата монета е отсечена от медна сплав, без следи от язви или корозия по повърхността ѝ. Има диаметър 16/17 мм и тегло 4.18 гр. Монетата е орязана по периферията, вследствие на което надписът от лицевата страна е отрязан, а върху обратната е видим само откъм лявата страна. Орязването е грижливо и при отнемането на метала гурта е добре огладен без следи от нарязи.

Наличието вече на три монети от групата образцови, резонно повдига въпроса относно ролята, която са имали тези монетовидни знаци. Дали действително са само пробни отпечатьци от матрици, които впоследствие са били унищожени и така отсечените от тях проби загубили завинаги правото си на реални пари. Или са имали и някаква вторична функция – в качеството им на медалиони или донативи давани в дар или пък като награда на определени лица от дворцовия кръг. Това всъщност е един от реалните пътища за пристигането на образцовия екземпляр на Роман I от Константинопол във Велики Преслав.

37. Велики Преслав през втората половина на XIII в. Залезът на един царстващ град (По нумизматични данни). – В: *Преслав*, 7, 2013, 303 – 318.

ISBN 978 – 954 – 400 – 946 – 5

В качеството ми на нумизмат от дълго време идентифицирам нумизматичните комплекси на голяма част от археологическите екипи работещи в столицата Велики Преслав. Това ми дава и конкретни основания за изказването на тези, обосноваващи се предимно на работата ми с нумизматичния материал добит по време на редовни

археологически разкопки. Монетите се разглеждат винаги в техния археологически контекст, под внимание се взема и изворовата база.

Във времето на своето съществуване най-драматичен за Преслав се оказва тринайсетият век. Като цяло това столетие е пълно с превратни събития не само за региона, но и за цялото българско царство. Животът в Преслав най-общо казано търпи коренна промяна след 60-те г. на XIII в., която е особено осезателна в неговата последна четвърт. Тази тенденция на видим спад в общественно-политическия и социалния живот се доказва по безапелационен начин от монетните находки, чийто обем в 70-те г. на XIII в. е вече драстично намалял. Четиринадесетото столетие също не е особено богато на монети. Но наблюденията ми от работата с преславските монети от последните години сочат, че през XIV в. монети се срещат и то в количества, които съвсем не позволяват да се заключи, че животът в старата столица е напълно ликвидиран.

Краткият преглед на документираните до този момент колективни монетни находки и депозити от друг характер, допринасят също и за изясняване както на общата визия на този средновековен град, така и на сътресенията, които е преживял.

Общият брой съкровища за периода XII – XV в. е 11. От тях 9 имат точен произход, а 2 са без конкретна среда на намиране. Датировката на почти всички съкровища е във втората половина на XIII в., като по-точната хронологична граница се движи от началото до края на тези 50 години. Концентрация на находки от типа съкровища има в два обекта – Дворецът и Селището, което попада извън територията на т.н. Вътрешен град. Това означава само едно – в чертите на тези два обекта през XIII в. е живеело заможено население, което със сигурност не е обитавало землянки, а наземни жилищни сгради. То е било част от преславската знат, за което съдим от състава на укритите по време на опасност трезори.

Данните от монетните находки (единични и колективни), водят към основния извод за драматични събития развили се в Преслав и региона, довели до неговия общественно-политически и икономически срив особено осезаем в края на 70-те г. на XIII в. Без съмнение тези събития водят до постепенния упадък на района и неговия градски център.

38. Пътят на една монета. За един славонски денар от Велики Преслав. –

Нумизматика, сфрагистика и епиграфика. София, 2013, 9, 123 – 134.

ISSN 1312 – 5532

В съобщението се разглежда една изключително рядка за българското нумизматично пространство монета – сребърен славонски денар. Намерена е по време на археологически разкопки във Велики Преслав през 2012 г. Славонските денари имат характерен дизайн с бялка от едната страна – алюзия с основния продукт изнасян от Славония – козината, а от другата страна – двойният кръст на Унгария в допълнение с множество вариации и букви. Тъй като кралство Славония е само част от титлите на унгарския крал, се счита, че е термин отнасящ се за цяла Хърватия. Оттам и двойното наименование – славонски денар (бановак) или хърватски бановак или просто денари баналис.

Монетата е отсечена при управлението на крал Бела IV (1235 – 1270) и бан Хайнрих фон Гюсинг (1269 – 1270). Произхожда от обект „Владетелска църква” и е намерена заедно с други артефакти, които носят белези, характерни за западноевропейското изкуство. Това дава основание да свърже попадането ѝ в Преслав с някакво политическо събитие от последната четвърт на XIII в. Още два денара, но пуснати в обръщение при крал Стефан V (1270 – 1272) и бан Йоахим Пектари (1270 – 1272) са част от нумизматичните фондове на РИМ – Шумен и НАИМ – БАН – София. Намирането на три редки за нашата монетна среда емисии, концентрирани в строго рамкиран времеви диапазон още веднъж идва да подсказе, че те стоят в пряка връзка с конкретно събитие.

От изворите е известно, че през ранната пролет на 1269 г. българска делегация посещава двора на унгарския крал Бела IV. Допускам че в българската делегация е бил включен и представител на втория по значимост град в царството – Велики Преслав, чието име обаче днес ние не знаем. Вероятно по-късно той е донесъл в Преслав славонската монета, отсечена именно в периода 1269/1270 г., заедно с други предмети, закупени или подарени по време на тази мисия. Емисията е отлично запазена, което означава, че е току-що отсечена и не е била вкарана в циркулация. Тъй като по същото време, докато кралят приема пратениците, унгарската войска побеждава сръбската, в кралския двор е организиран триумф. Възможно е именно във връзка с тази триумфална победа да са отсечени и новите емисии на популярните славонски денари.

Не изключвам по-късно да е имало и друго пратеничество или поне някакви други връзки, с които можем да обвържем останалите два денара с датировка 1270 – 1272 г.

39. Североизточна България – контактна зона между две цивилизации. За една колективна монетна находка от Шуменско (III в.). – България в световното културно наследство. Материали от Третата национална конференция по история, археология и културен туризъм *Пътуване към България* – Шумен, 17 – 19. 05. 2012 г. Шумен, 2014, 143 – 156. (в съавт. с Върбин Върбанов).
ISBN 978 – 954 – 577 – 869 – 8

Обектът на настоящия доклад ни връща към епохата на Римската империя, в средата на третия век, когато днешните шуменски земи са арена на поредния сблъсък между варварите и римската цивилизация. Свидетел на тези събития е една позабравена и непубликувана колективна находка, произхождаща от шуменското село Мировци.

Монетите са инвентирани в Шуменския музей през 1957 г., придружени от следната информация: *Находка от монети намерени между с. Мировци и с. Памукчи, в блок на с. Мировци. Монетите били в съд, счупен от трактора.*

Инвентираните в музея монети са 32, от които 20 сребърни (12 антонианиана и 8 денарии) и 12 бронзови – ИМШ/НЗ – инв. № 1507 – 1537; 1546. Разпределението им по императори е следното: Марк Аврелий 1; Юлия Домна 1; Каракала 1; Елагабал 2; Север Александър 1; Юлия Мамея 1; Гордиан III 8; Филип Араб 3; Филип син 1; Траян Деций 1; *Марцианопол*: Каракала и Юлия Домна 2; Макрин и Диадумениан 1; Диадумениан 1; Елагабал и Меза 2; Гордиан III и Серапис 1; *Одесос*: Гордиан III и Серапис 2; *Месамбрия*: Филип син и Серапис 1; *Анхиало*: Гордиан III и Транквилина 2.

Съдейки по единичните монети находки в землището на с. Мировци (където липсват емисии от средата на III век до император Галиен), можем да предположим, че античното селище пострадва значително при нашествията от 250 – 251 г. Вероятно животът тук е преустановен или поне силно редуциран до края на III век. Нашествието от 250 – 251 г. е най-вероятната причина и за оставането на разглежданата тук находка в земята до наши дни, но не и единствената възможна. Фактът, че съставът ѝ е непълен, допуска възможността находката да е укрита и след 251 г. Непознаването на археологическия контекст на откриването ѝ и липсата на археологическо проучване позволява предлагането и на други възможни причини за оставането ѝ в земята.

40. **Две колективни монетни находки от местността Фисек в околностите на шуменското село Черенча.** – В: *Известия на Историческия музей – Шумен*, 15, 2014, 126 – 148. ISSN 0861 – 9581

Това е втора публикация по темата „Черенча”, като този път акцента попада върху две непубликувани колективни находки намерени в района на местността Фисек, отстояща на 3.5 км северозападно от чертите на днешното селище.

В подножието, по склоновете и на върха на този уникален от физикогеографска гледна точка хълм са регистрирани многобройни археологически структури. Произходът и на двете колективни находки е обвързан с крепостта на върха на хълма Фисек. Хронологически те се отнасят към две епохи – късноантичната (V – VI в.) и късносредновековната (втората половина на XIV в.).

ФИСЕК II. Състои се от 9 фолиса и вероятно е била част от по-голяма находка. Разпределението на монетите по императори е следното: **Анастасий I** – *Константинопол* – 1 екз. от 20 нумии; **Юстиниан I** – *Константинопол* – 4 екз. от 40 нумии – преди реформата от 538 г.; *Константинопол* – 2 екз. от 40 нумии след реформата от 538 г.; **Юстин II** – *Константинопол* – 1 екз. от 40 нумии; **Маврикий Тиберий** – *Константинопол* – 1 екз. от 40 нумии.

През ноември 602 г. на север избухва бунтът на Фока. Недоволна от заповедта на императора – войската отново да презимува в лагерите си отвъд Дунава, дунавската армия, изпратена там, за да противодейства на аварите, се насочва към Константинопол. Именно с този драматичен момент можем да свържем и укриването на разглежданото тук малко съкровище

ФИСЕК III. Състои се от 34 сребърни монети на Иван Александър от II тип на неговото сребърно монетосечене. Разпределението им по варианти е следното: *Вариант А* – 3 екз.; *Вариант Б* – 8 екз.; *Вариант В* – 19 екз.; *Вариант Г* – 4 екз.

Малкото съкровище вероятно е било определена парична сума, заделена или загубена по време на неясни събития. Фактът, че монетите са с орязана периферия свидетелства за времето, когато са трезорирани – третата четвърт на XIV в. Липсата на монети от *вариант Д* стеснява още повече хронологическата рамка – от 1355 до около 1365 г. Тази епоха съвпада с началото на активните османски рейдове дълбоко в

българската територия и все по-осезателно надвисващата опасност от трайно овладяване на балканските територии.

41. Мястото на град Шумен в административната структура на средновековна България. – В: *Градът в българските земи (По археологически данни)*. Материали от Националната научна конференция посветена на живота и делото на ст.н.с. Вера Антонова. Шумен, 31 октомври – 1 ноември 2013 г. Шумен, 2014, 501 – 514.

ISBN 978 – 619 – 00 – 0139 – 3

С помощта на изворовата база, с която разполагаме, се прави опит да бъде потърсено мястото на средновековния Шумен в административното, политическо и духовно пространство на Второто българско царство. Статията има обобщаващ характер и се явява естествен завършек на дългогодишните ми изследвания на средновековния Шумен.

Опитът за изясняване на мястото на град Шумен в административната структура на средновековна България предполага цялостното му разглеждане на фона на историческата действителност от този период. В настоящото съобщение акцентирам на няколко групи артефакти – нумизматични, сфрагистични, епиграфски, част от археологическото наследство на този късносредновековен град. Разглеждам въпроси свързани с апанажната система и мястото на Велики Преслав в нея, със седалището на преславския митрополит след XIII в., а също така и с администрирането на средновековния Шумен в края на XIV в.

Османците са тези, които в началните години на завоеването ни дават най-добра представа за евентуалното администриране на българските земи в края на XIV в. Основание за това допускане е информацията, че при формиране на османската административна система в началния етап на завоеването, важна роля има унаследеното предосманско деление на българските земи. Шумен е упоменат като *нахия* – термин, отговарящ на предосманската териториална единица, която е водеща в средновековна България, а така също и в Османската империя до средата на XV в. От османските регистри е известно, че нахията обхваща селищата в територия, обособена около един градски център. Обикновено това е просъществувалия от епохата на независимата българска държава административен център. Това е още едно потвърждение на изказаното становище, че преди завладяването му от османците

Шумен функционира като административен и военностратегически център на едни от най-важните територии във Второто българско царство.

42. Оловни печати от Разград и региона в колекцията на Регионален исторически музей – Шумен. – В: *Известия на Регионален исторически музей – Разград*. Т. 1, 2014, с. 520 – 532. ISSN 2367 – 6337

В сфрагистичната колекция на РИМ – Шумен, която е най-голямата в страната се съхраняват печати намерени от цялата територия на съвременна България. Сред тях има и десет моливдовула с произход историческата територия на днешна Разградска област, въпреки че някои от селищата днес административно попадат в границите на област Търговище. Това са селата Миладиновци и Гърчиново, които в настоящото проучване обаче са отнесени към региона на Разград.

Документирани с по един печат са цивилното селище на Абритус, а също и Исперих, Гърчиново и Трапище. Най-наситени със сфрагистични паметници са районите на Миладиновци и Завет. Около посочените съвременни селищни структури са регистрирани и такива от по-ранни епохи. В този смисъл печатите хронологически допълват информацията от извършените археологически обходи и проучвания.

В изследването се правят следните заключения:

1. Регистрираният до момента сфрагистичен материал от района на днешна Разградска област, макар и малък по обем, е достатъчен за изказването на предположения касаещи конкретни исторически моменти от българската история и намиращите се на тази територия археологически структури.
2. В ролята си на безпристрастни свидетели на историята печатите по безспорен начин допълват информацията, която имаме за дадено селище от територията на България, а в някои случаи са и първоизточникът.
3. Струпването на няколко печата в крепостите край Завет и Миладиновци дава основания ролята им да бъде преразгледана и да се потърси мястото на тези укрепителни звена в цялостната административна структура на средновековна България. Печатите водят към търсенето на паралели между мястото им на намиране и съществуването на други известни вече крепости. Именно към такива успоредици ни насочват данните от анализа на нумизматичния и сфрагистичен материал от крепостта Фисек, намиращ сходни паралели с крепостта край Миладиновци.

4. И не на последно място те очертават важната роля на земите, попадащи днес в територията на Лудогорието в епохата на Първото българско царство. Топографията на находките очертава много точно ареала на северните части на днешна Разградска област. Тази територия е била част от вътрешната зона на държавата, намираща се в непосредствена близост до столичните центрове Плиска и Преслав и така също и до силната Дръстърска твърдина. На практика някои от селищата чертаят западната граничната зона на намиране на сфрагистичните паметници и са естествен исторически и изворов маргинален за епохата IX – X в.

43. **Нумизматични данни за средновековния облик на шуменското село Черенча.** – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. София, 2014, 10, 139 – 166.

ISSN 1312 – 5532

Студията разглежда всички налични нумизматични паметници от района на село Черенча, които очертават периодите на активен живот и настъпили катаклизми. Тя обобщава първите две статии посветени на отделни паметници, намерени в района на селото, допълва ги с непубликувания нумизматичен материал и се явява завършек по темата за миналото на това шуменско село.

Шуменското село Черенча е известно отдавна на археологическата наука в България. Днес е сред малкото все още непроучени обекти, откъдето обаче има натрупан достатъчно подемен материал. Карел Шкорпил е първият, който описва видените от него старини преди повече от 100 години. От друга страна мисля, че няма да е пресилено, ако заключа, че околностите на село Черенча, включително и местността Фисека са сред най-експлоатираните от търсачите на старини. Благодарение на тяхната „активна дейност”, днес музеят разполага с голямо количество артефакти, които очертават ясно не само топографските граници на засечените структури, но и ситуират селищата и крепостите в определен хронологичен порядък.

Съвременното село Черенча е разположено на 18 км северозападно от град Шумен. Намира се в подножието на Шуменското плато, като попада в прехода между два от дяловете на Шуменските височини. Източно от селото се извисява Новоселската планина, а хълмът Фисек, явяващ се най-западната (крайна) част на Шуменското плато, отстои на запад от него. Локализираните в околностите му селища и крепости, покриват почти всички исторически периоди на човешко присъствие. Тъй като до този

момент там не са правени сондажни проучвания или системни археологически разкопки, подземният материал, с който разполагаме в Регионалния исторически музей – Шумен е „привнесен” от откупки или дарения.

Такъв е регистриран в отделите „Праистория”, „Антична археология”, „Средновековна археология” и „Нумизматика”. Артефактите са многобройни и оформят своеобразна база данни, даваща възможност за изказване на предположения относно предназначението и значимостта на археологическите структури в околностите на това шуменско село.

Най-многоброен е нумизматичният. Разполагаме с близо 200 екземпляра, в т.ч. антични, византийски, български, османски монети, а също и печати. Преобладават средновековните монети, които дават и най-точната характеристика за разглеждания период. Според посочените места на намиране на монетните находки, археологическите обекти могат да бъдат ситуирани в два ареала. Първият обхваща структурите разположени в подножието и по склона на хълма Фисек, а вторият – тези около самото село и по-точно средновековното селище в м. Червената пръст. Поради тази причина и монетите ще бъдат разгледани според местонамирането им.

Монетните находки с местонамиране най-общо Фисек и неговата околност са 67 екземпляра. С най-висока концентрация на монети са периодите (VI – VII в.) и (XII – XIV в.). Всички единични монетни находки произхождат от селището в м. Червената пръст, докато колективните са намерени в Калето. Монетите очертават много точно хронологичните граници на живот в селището – от XIII до XV в. Документираните екземпляри са 21. Тук превес вече имат българските емисии пред византийските. Монетите са на Константин Асен, Мичо Асен, Теодор Светослав, Иван Александър. Интерес представлява емисията на Златната орда. Подобни монети са намерени и в други средновековни крепости – Шуменската и Овечката. От околностите на село Черенча произхождат и три изключително ценни сфрагистични паметника: на българските владетели Симеон I като василевс (893 – 927) – намерен според приносителя в околностите на Калето, на сина му Петър I (927 – 969) и на византийския василевс Роман I Лакапин (920 – 944), за чието местонамиране се сочи Фисека.

Със сигурност около шуменското село Черенча са съществували поне две изключително важни стратегически крепости и обширно селище със заможна население. Тези поселения са съществували през епохата на цялото Средновековие,

неразривно свързани с близко разположената Шуменска крепост и отстоящия само на 20 км южно Велики Преслав. Мисля, че това изследване е отправна точка за изказването и на други хипотези, отнасящи се към археологическите структури около с. Черенча. Откритията за неговото минало смятам, тепърва предстоят.

44. Теренно археологическо проучване на „Двореца – Север” в НИАР „Велики Преслав”. – В: *Археологически разкрития и разкопки през 2014 г.* София, 2015, 610 – 613. (в съавт. с М. Ваклинова и С. Горянова). ISSN 1313 – 0889

Както навсякъде в центъра, и в този район на столицата след падането ѝ под византийска власт се заселва производително население. От периода след 969 г. и до към 1035 г. датират две разкрити, вкопани в насипите източно от улиците до началното строително ниво, жилища с пещи и хромели, със средна квадратура около 16 кв. м. Сред находките, свързани с бита и дейностите на обитателите, са и монетните находки. Монетни емисии от класове А1 и А2 на анонимното византийско монетосечене са особено значими. На това време принадлежи и печат на Аркадий, протоспатарий при хризотриклиниума – очевидно сановник, имащ специална и постоянна връзка с бившата българска столица, в която от общо 19-те открити досега печата на същия сановник са намерени 16. При натрупването на изкуствените допълнителни насипи за изравняване на терена с глината там са попаднали две антични монети на императорите Септимий Север (193 – 211) и Проб (276 – 282), подобно и на други места в центъра, където е носена пръст от околността, както и малко керамика от късножелязната епоха. Проучваното пространство е използвано интензивно и първата половина на XIII в. – период, засвидетелстван с монети от имитативно латинско монетосечене (40 бр.) от Константинопол и една скифата на Константин Асен (1257 – 1277), както и от битови предмети. Тогава са били използвани и повечето от откритите досега 13 ями за отпадъци и един навес с производствено предназначение, вкопан в насипите.

45. България и Византия (976 – 1025). Приносът на нумизматиката. – В: *Европейският Югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура.* Международна конференция София, 6 – 8 октомври 2014 г. София, 2015, 386 – 401.
ISBN 978 – 954 – 509 – 540 – 5

Това е една тема, която е разглеждана в общоисторически, но не и в нумизматичен план. За да се направят някакви по-генерални изводи за наличието или не на собствено българско монетосечене, трябва да се анализира състоянието на византийските монети,

намерени по българските земи в последните десетилетия на десетото и първите десетилетия на единадесетото столетие.

И тъй като периодът, който ни интересува, е свързан с годините на управление на Василий II и неговия брат Константин VIII, акцентът попада върху монетите, които емитират в продължение на почти половин век. Във времето на своето почти половинвековно управление те отсичат над 15 монетни типа от злато, сребро и мед. Това е едно от най-продуктивните византийски монетосечения.

Какво показват реалните нумизматични находки от България. Кои от монетните типове присъстват по нашите земи, показват ли някакви локални характеристики и какъв обем от общата монета маса съставляват монетите на Василий II и Константин VIII. Напълно естествено монетните находки са съсредоточени в североизточните територии – там, където се локализира и находките с печати. Регистрираните количества произхождат от големите центрове Плиска, Преслав и Дръстър, а също и от селища и крепости от Североизтока. Това е тенденция характерна за епохата на Първото българско царство – концентрация на византийските монети в североизточните територии, които са ядрото на държавата.

Изобилието от медни монети рязко контрастира на документираните от същата територия златни и сребърни монети, които са от порядъка на единични екземпляри. Тази аномалия буди недоумение сред много от нумизматите, тъй като златното монетосечение на Йоан Цимисхий и особено това на Василий II и Константин VIII изобилства на типове и количества; същото важи и за сребърното, поне до 1000 година. Реалните находки от Балканите обаче са прекалено оскъдни. Прави впечатление, че поне при находките от Южна Добруджа превес има номизмата тетартерон, над хистаменона. Обяснението за това трябва да се търси във военните части разквартирувани по Дунава, на които по всяка вероятност се е плащало с по-леките номизми. На практика все още няма доказателства, че присъединяването на българските територии към Византия води до нарастване на монетната циркулация.

Тези констатации свидетелстват за все още силния аграрен характер не само на византийските градове, но на византийското стопанство като цяло. Стопанство, върху което се гради цялата Източна империя през близо десетвековното си съществуване, придаващо й коренно различен облик от този на Западната – един икономически маргинал, който постепенно моделира в различни форми и нюанси двете половини на

единната някога световна империя. С времето това, което в миналото е било обединяващо, започва все по-осезаемо да ги разделя, достигайки постепенно епохата на съвременността, когато обликът на европейския континент е определен вече за векове напред.

46. Между Изтока и Запада. За един сребърен пръстен от средновековния Шумен. – *България в европейската култура, наука, образование, религия. Част 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България” – Шумен, 14 – 16. 05. 2014 г.* Шумен, 2015, 381 – 387.

ISBN 978 – 619 – 201 – 049 – 2

Обект на съобщението е един отдавна известен, но никога неразглеждан артефакт от средновековния Шумен. При разчистване на серия погребения на Шуменската крепост на 3.05.1977 г., в кв. XIII г/4, д. 1.20 м. – в църква № 9 (намираща се североизточно от църква № 4, където е локализиран „култовият комплекс” на крепостта) е разкрито погребение. Впоследствие се установява, че погребения в гроб № 565 е с вдигната дясна ръка и сближени като за благослов пръсти. На безименния пръст е открит бронзов пръстен с релефен печат, изобразяващ стол (престол). Заключение на проучвателката Вера Антонова е, че в църквата е бил погребан висш духовник, чието притежание е била и самата църква.

Въпреки извода на Вера Антонова, че в гроб № 565 е погребан висш духовник, съществуват няколко факта, които противоречат на това твърдение. Съществен детайл, който в публикацията не е споменат е, че върху главата на погребения е намерена сърма – информация, която беше открита в полевата документация. До този момент не разполагаме с археологически данни за погребения на духовни лица със сърма в областта на главата. При този род погребения ръцете на погребения обикновено са поставени на гърдите, а не в жест благослов. Погребенията на висшите духовници са в притвора на църквата, а тези на светски лица – в наоса. Гроб № 565 е открит в северозападната част на църква № 9, която е еднокорабна, едноапсидна постройка. Разкритите там тороси, за които *Вера Антонова* споменава, свидетелстват по-скоро за светската принадлежност на погребения, а не за духовната. Като паралел могат да бъдат посочени царските гробове в южната част на църквата „Св. четиридесет мъченици” във Велико Търново, които са оформени именно с такива архитектурни

тороси. Всички тези отклонения поставят голяма въпросителна относно истинската принадлежност на погребания в гроб № 565.

Лично за мен най-логична е хипотезата на плочката на пръстена да е изобразен реликвиарий. Безспорно обаче сребърният пръстен от гроб № 565 е важен елемент, допълващ съществуващите неясноти около миналото на средновековния Шумен и неговите обитатели в една далечна и все още непозната за нас епоха.

47. Непубликувани средновековни български печати от колекцията на РИМ – Шумен. – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. София, 2015, 11, 133 – 144. ISSN 1312 – 5532

През 2007 г. излезе от печат Каталогът на средновековните печати от колекцията на РИМ – Шумен. Това е първият по рода си каталог у нас, тъй като в него са представени печатите от една единствена колекция. В тома са включени близо 700 екземпляра – оловни печати (български, византийски, западноевропейски), бронзови матрици и калъпи, оловни ядра. Тогава, а и днес, това е най-голямата сфрагистична колекция в България, съдържаща вече над 1000 инвентарни единици. Тук са събрани и най-голямото количество български средновековни печати. От излизането на каталога през 2007 г., до днес техният брой се е увеличил от 84 на 114 екз. В настоящата статия ще бъдат представени 30 непубликувани екземпляра, постъпили в колекцията след излизането на изданието от печат. Те са подредени съгласно установената схема представена в Корпусът от 2001 г.

1. Михаил I, архонт на България (864 – 889)
2. Анонимен печат на български владетел (9 в.)
3. Симеон, архонт на България (893 – ?)
- 4-5. Симеон, миротворен василевс (913 – 917)
- 6-8. Симеон, василевс на ромеите (917 – 927)
- 9-10. Петър и Мария, василевси на българите (927 – ?)
11. Петър и Мария, автократори на българите (940)
- 12-26. Петър и Мария, благочестиви василевси (940 – 950)
27. Петър василевс (945 – ?)
- 28-29. Петър деспот (963 – 969)
30. Григори, магистър на българите (10 в.)

48. Печат на Теоктист, патриций и логотет на дрома, открит в Плиска. – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. София, 2015, 11, 155 – 162 (в съавт. с Валери Григоров). ISSN 1312 – 5532

При редовни археологически проучвания през 2014 г. на обект „Дворцов център – изток”, в Плиска беше открит печат на висш византийски сановник. Микростратиграфските данни показват, че печатът е попаднал в културния пласт в периода 950 – 960 г. Тази дата определя горната хронологическа граница и може да бъде използвана за сигурен *terminus ante quem* на находката.

Печатът е оловен, сравнително добре запазен. Представлява кръгла пломба с диаметър 28 – 30 (24) 4 мм и тегло 18,48 гр. Булотирионът изглежда е бил износен, защото въпреки сравнително високия релеф, буквите не са с добро качество. Ядрото на пломбата е добре оформено, но отпечатъкът е малко изместен от центъра

От територията на днешна България произхождат други седем екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион. Местонамирането им, според получената информацията, е Велики Преслав, но в това не можем да сме категорични, тъй като са откупени от частни лица, а не произхождат от редовни археологически разкопки. В колекция *Закоп II* се съхраняват три групи печати със същото име и длъжност и сходни титли, но отпечатани чрез други булотириони:

Те се датират от издателите им в средата на X в. или малко по-късно. Колекция от писма, датирани в X в., включва едно, върху лемата на което е изписано: Θεοκτίστῳ λογοθέτῃ καὶ πατρικίῳ ἐπιστολῇ ἀπολογητικῇ. Датирано е в 944 г. Би могло да се приеме, че всички тези сведения се отнасят до едно и също лице, като отразяват различни периоди от кариерата му. Промените са в титулатурата от протоспатарий до магистър, но през всичкото това време е логотет на дрома. Към тази група паметници можем да добавим и печатите от Велики Преслав и Плиска.

С новооткрития печат на Теоктист броят на печатите му се увеличава, което го поставя сред византийските сановници, играли особено важна роля при осъществяване на официалната кореспонденция между двете страни по времето на българския цар Петър. Осемте екземпляра, намерени в Плиска и Велики Преслав, свидетелстват за активна кореспонденция за краткото време, когато Теоктист е само патриций.

49. Методическо ръководство по средновековна българска история – „Монетите на владетелите от Второто българско царство” – с. 77 – 113. – В: *Електронно методическо ръководство на ШУ „Еп. К. Преславски” по проект*

„Образованието в Шуменския университет в служба на икономиката на знанието”. ISBN 978 – 954 – 577 – 934 – 3

Настоящото учебно помагало е предназначено за част от семинарните занятия по учебната дисциплина „Средновековна българска история”, провеждани със студентите от специалност „История”, редовно обучение. Учебното помагало в тази си част, е посветено на две семинарни теми: „Монетите на владетелите от Второто българско царство” и „Печатите на владетелите от Второто българско царство” с общ хорариум 13 часа. Тази особеност определя неговото съдържание и структура. Обособени са два основни раздела.

Първият е посветен на основните монетни типове, сечени от владетелите на Второто българско царство. Съставител на този раздел е гл. ас. д-р Жения Жекова, куратор на отдел „Нумизматика” в Регионален исторически музей – Шумен и хоноруван преподавател в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски”. Този раздел е по-обемист поради факта, че студентите от отбелязаната специалност за пръв път имат досег с особеностите на българското средновековно монетосечене. Това обуслови наличието на кратък историографски обзор, посветен на проучванията по проблематиката и по-подробно теоретично представяне на характеристиките на монетосеченето на българските владетели от края на XII до края на XIV в.

Към помагалото са включени кратък речник на основни понятия, използвани при представянето на иконографията на владетелите върху монетите, въпроси и задачи за дискусия и самостоятелна работа и списък на препоръчителната литература.

50. Trade Routes of the Lower Danube (10th – 11th Century). According to the Archaeological, Numismatical and Sigillographical Data. – In: 23rd International Congress of Byzantine Studies. Thematic Sessions of Free Communications: *Trade Routes in the Balkan Peninsula: The Numismatic Evidence (10th – 15th centuries)*. Belgrade, 22 – 27 August 2016 (в съавт. с Иван Йорданов).

Археологическите, нумизматични и сфрагистични данни са привлечени в изследването, целящо очертаване на търговските зони в района на Долен Дунав през X – XI в. Логично е тази търговска зона да е била обслужвана с монети, но какви? На първо място византийски, които са утвърдено международно платежно средство. Руските все още не са се появили. Предложен е списък на единичните находки и съкровища на византийските монети, открити в района на Долния Дунав през X – XI в. Тук през XI в. възникват локални монетарници, които произвеждат подражания на медните византийски фолиси чрез монетолееене, които заемат значителен дял от

монетното обръщение през изследвания период. Изработват се имитации на византийските фолиси предимно от класовете А1, А2 и В. Открити са и имитации на милиаренсите на император Йоан I Цимисхий.

Увеличаването на броя на монетите оригинални и лети имитации през втората и третата четвърт на единадесетото столетие в няколко дунавски центъра, включително Дръстър, подсказва за превръщането им в емпории, които играят конкретна роля в политическото и икономическо общуване между Византия и варварския свят. В този смисъл монетите не влизат в циркулация, а имат задачата да обслужат не вътрешния, а трансграничния пазар. Това поставя открито въпроса, дали монетите в тази епоха изобщо имат ролята на пари в истинския смисъл на думата или са вид ценност, метал, която се разменя срещу определено задължение на съседните на империята народи.

Известни са печатите на две комеркиарии на Долния Дунав (Дръстър и Преславица), създадени след превръщането на Дунав в северна граница на империята, след 1000-та година. Тази на Преславица би могла да се локализира с Переяславец на Дунай от „Повест временных лет“.

51. The Defeat of the Byzantines in the Battle of Dristra (August 1087). A Sigillographic Contribution to the Prosopography of the Participants. – In: 23rd International Congress of Byzantine Studies. Round Tables: *The Evaluation of Sigillographic Data for Research on the History of Byzantium*. Belgrade, 22 – 27 August 2016 (в съавт. с Иван Йорданов).

През август 1087 г. византийската армия начело с императора Алексей I Комнин претърпява поражение от печенегите в битката при Дръстър. Събитията и участниците в него са подробно описани в биографичния роман на Анна Комнина “Алексиада”, където са регистрирани 24 византийци. В рамките на това изследване са добавени данните на сфрагистиката – печатите на тези участници, пристигнали при нас пряко през вековете. Данните им в едни случаи потвърждават известното от наративните източници, в други ги допълват, а в трети ги коригират.

В края на проучването се достига до важния извод, че всички участници в похода от 1087 г., от които до нас са достигнали печати, са представени върху тях като частни лица, а не с титлите и длъжностите, които са носели. Вероятно това е било някаква модна тенденция. Те са свидетели на събития и хора, достигнали до нас, за да разкажат за далечна и отминала епоха.

52. Асеневи в Преслав (според данните на нумизматиката и сфрагистиката). –

В: *Великите Асеневи*. Сборник с доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, началото на Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на българската патриаршия. В. Търново, 2016, 377 – 385. ISBN 978 – 619 – 168 – 175 – 4

Изследването прави опит за реконструкция на живота в Преслав след освободителното движение на Асеневи. Като втори град в държавата, в него винаги резидира по един от членовете на фамилията. Потърсени са материални следи, доказателства за присъствието на Асеневи в този значим градски център от епохата на Второто българско царство.

Повратен момент в историческото развитие не само на България, но в частност и на Преслав е освободителното движение на Асеневи от 1185 г. Днес повечето изследователи се консолидират около тезата, че Петър и Асен тръгват към Преслав, с идеята именно там да поставят своя престол. И тук идва големият въпрос – успяват ли да превземат старата столица или не? Повечето автори са склонни да приемат, че несполуката край Преслав принуждава двамата да изберат за свой престолен град Търново. Други обаче считат, че в самото начало старопрестолният град е мястото, където резидира първият владетел Теодор-Петър. Фактът, че именно там прекарва голяма част от времето, в което е български владетел, а областта дълги години носи неговото име, номинално определя Велики Преслав за столица, поне до 1190 г.

Има ли обаче конкретни доказателства за пребиваването на Асеневи в Преслав? Археологическите резултати до този момент не подкрепят нито пък отхвърлят едно такова твърдение. Не са регистрирани структури или отделни артефакти, които пряко да се свързват с тази фамилия. Остават данните от изворите – писмени, нумизматични и сфрагистични. Най-подробна е информацията, с която разполагаме за първия Асеневец – Теодор-Петър (1185 – 1197). За него съобщават не само гръцките хронисти, но и монетите, които отсича.

От всички тези първи Асеневи обаче единствено Теодор-Петър осъществява собствено монетосечене. Останалите владетели от династията – Йоан Асен I, Калоян и Борил до този момент нямат документирани официални монети. Затова пък някои от тях имат документирани печати.

53. Непубликувано съкровище от с. Хан Крум, Шуменско (XIV в.). – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. София, 2016, 12, 99 – 111. ISSN 1312 – 5532

Статията разглежда едно сравнително голямо и рядко срещано като тип съкровище, което илюстрира обществено-политическата ситуация в Североизточна България през втората половина на четиринадесетото столетие.

Находката е намерена през 2003 г., а на следващата година е откупена в РИМ – Шумен. Намерена е в района на с. Хан Крум, Шуменско, в т.н. Калугерски боаз. Самото име на местността сочи, че там има струпване на средновековни църкви. Локализиран са две късносредновековни църкви (XII – XIV в.), които са проучени и регистрирани в Археологическата карта на Шуменско.

Тя е от типа „смесени”, тъй като освен монети включва и златен пръстен и два сребърни слитъка. Състои се от 59 броя монети – 57 сребърни на цар Иван Александър (1331 – 1371) и 2 златни хиперперона на византийските императори Андроник II и Михаил IX (1295 – 1320). Сребърните монети са от втория, най-разпространен тип на монетосеченето на цар Иван Александър. Преобладава броят на емисиите от т.н. варианти Б и В по класификацията на Владимир Пенчев или II хронологична фаза по тази на Константин Дочев. Десет екземпляра се отнасят към вариант Г/III хронологична фаза. Тази група се сече до средата на 60-те години на XIV в. Шейсетте години на четиринадесетото столетие са времето, в което спира притокът на златни византийски монети в българското монетно обращение. Следователно това е времето, в което можем да поставим укриването на самото съкровище. Фактът, че в състава му са вложени и други предмети, свидетелства за степента на опасност и спешността на неговото укриване. Най-вероятно събитията довели до заравянето му в земята са свързани със засилените османски нашествия на Балканите. Както е известно средновековния Шумен и неговата околност, в т.ч. Велики Преслав и манастирите около него, са превзети през 1388 г. от армията на Али паша.

Съкровището намира най-близки аналогии с трезорите от селата Александрово, Ловешко, Турски извор, Тетевенско, стария манастир „Св. Преображение” край Велико Търново и местността Фисек, Шуменско. Сходството с последните две находки е само хронологическо, тъй като те са съставени единствено от монети.

Дали находката от Калугерски боаз край село Хан Крум, Шуменско е била притежание на монаси или на светска фамилия, е трудно да се каже. Съставът ѝ я определя като типичен представител на съкровищата от края на XIV в., отразяващи не толкова икономическите, колкото политическите реалности на Балканите, включително и в Средновековното българско царство.

54. Колективна находка с билонови византийски монети (края на XII в.) от района на Велики Преслав. – В: *Известия на Историческия музей – Шумен.*
ISSN 0861 – 9581

Находката е постъпила през 1993 г. в ИМ – Омуртаг при неизвестни обстоятелства. Според лицето, което я е предало в музея, тя произхожда от района на Велики Преслав. Съдържа 23 медни византийски монети от втората половина на XII в. – началото на XIII в. Вероятно това не е цялото ѝ съдържание и всъщност тя представлява фрагмент от по-голямо съкровище. Нейният наличен състав е следният: МАНУИЛ I КОМНИН (1143 – 1180) – III билоново монетосечене – 9 екз.; IV билоново монетосечене – 6 екз.

АНДРОНИК I КОМНИН (1182 – 1185) – Билоново монетосечене – 3 екз.

БЪЛГАРСКИ ИМИТАЦИИ ТИП С (1207 – 1218) – 5 екз.

Веднага прави впечатление неравномерното разпределение на монетите, както и липсата на такива за период от близо 20 години. Ето защо допускам, че това не е истинският състав на находката. Основание за това заключение ми дава цялостната картина на монетната циркулация по българските земи в този период. Моето лично мнение е, че находката по-скоро би трябвало да бъде причислена към трезорите от периода 1185 – 1187 г. Основание за това твърдение ми дават други сходни находки от същия регион, които стоят във връзка с конкретно историческо събитие.

За разглеждания период такова събитие е бунтът и последвалото движение на братята Асен и Петър за освобождаването на земите на север от Хемус и за възстановяването на Българското царство. Въпросните колективни находки трасират пътя на въстаниците – веднъж в северните български земи – движейки се от Търново към Преслав, и втори път след преминаването на Стара планина в южните територии, но вече в посока от изток на запад, по всяка вероятност обратно към Търново.

55. Поражението на византийците при Дръстър (август 1087 г.).
Просопография на участниците. Приносът на сфрагистиката. – В:

Добруджа, 32, 2017. *Сборник в чест на 60 годишнината на проф. д и н Георги Атанасов* (в съавт. с Иван Йорданов). ISSN 0205 – 2210

През август 1087 г. византийската армия начело с императора Алексей I Комнин претърпява поражение от печенегите в битката при Дръстър. Събитията и участниците в него са подробно описани в биографичния роман на Анна Комнина „Алексиада“.

В рамките на това изследване са добавени данните на сфрагистиката – печатите на тези участници, пристигнали при нас пряко през вековете. Данните им в едни случаи потвърждават известното от наративните източници, в други ги допълват, а в трети ги коригират.

Привлечени са две групи персони:

Участници в похода, съобщени от наративните източници („Алексиада“). Към вече известното ще бъдат добавени данни от печатите им, датирани около времето на похода.

Персонажи в „Алексиадата“, участници в по-ранни или по-късни събития, засвидетелствани чрез техни печати, намерени в ареала на похода и с датировка близка до времето на похода.

Общият брой на регистрираните в „Алексиадата“ византийски участници е 24.

Просопографският списък касае само византийците, които са подредени според азбучния ред на личните имена на участниците в похода:

1. Адриан Комнин (1060/1065 – 1105)
2. Алексей I Комнин (1081 – 1118)
3. Аргир Караджа (XI – XII в.)
4. Василий Кртикий (края на XI в.)
5. Георги Евфорвин (края на XI в.)
6. Георги Куцомит (края на XI в.)
7. Георги Палеолог (1057 – 1119?)
8. Григорий Маврокатакалон (последна четвърт на XI в.)
9. Гула
10. Константин Антиох (последна четвърт на XI в.)

11. Константин Умбертопул (края на XI в.)
12. Лъв Диоген (последна четвърт на XI в.)
13. Лъв Никерит (последна четвърт на XI в.)
14. Михаил Дука
15. Михаил Манастра (края на XI в.)
16. Набит
17. Никита Кастамонит (края на XI в.)
18. Никифор Вриений
19. Никифор Диоген (последна четвърт на XI в.)
20. Никифор Мелисин
21. Никола Маврокатакалон (последна четвърт на XI в.)
22. Татикий (1056 – 1099 г.)
23. Уза
24. Лъв митрополит на Халкедон

11 август 2017 г.

Град Шумен

гл. ас. д-р Женя Жекова

